

Sociale Wetenschappen
Departement Politieke Wetenschappen
Academiejaar 2015-2016

DELIBERATIE VANUIT DEELNEMERSPERSPECTIEF

Analyse van de deelnemerevaluaties van de G1000'en in Amersfoort, Uden en Groningen en de Burgertop Amsterdam

Johannes ten Hoor
20140099

Masterproef voorgelegd met het oog op het behalen van de graad van Master in de Politieke Wetenschappen

Promotor: prof. Peter Thijssen
Medebeoordelaar: prof. Jan Beyers

22 augustus 2016

Voorwoord

Al in mijn eerste studiejaar – bij Communicatie- en Informatiewetenschappen aan de Universiteit van Utrecht – werd mijn interesse gewekt voor het denken van Jürgen Habermas, na het lezen van zijn klassieke essay over de publieke sfeer. Toen ik later besloot de overstap te maken naar Wijsbegeerte werd die aandacht versterkt. De manier waarop Habermas nadenkt over (de relatie tussen) communicatie en democratie sloten nauw aan bij de thema's die ik in mijn beide studies tegenkwam. Hiermee begon ik me ook te verdiepen in het idee van deliberatieve democratie, en schreef bij Wijsbegeerte zowel een bachelor- als masterscriptie gerelateerd aan dat concept. Toen ik vervolgens begon aan mijn master Politieke Wetenschappen – met name om meer vaardigheden op het vlak van empirisch onderzoek te kunnen opdoen – lag het dus voor de hand me verder met deze thematiek bezig te houden. Ik ben blij dat ik de mogelijkheid vond hier in de praktijk onderzoek naar te doen. Buiten het feit dat ik me op wetenschappelijk vlak verder heb kunnen ontwikkelen, gaf het ook aanleiding voor inspirerende ontmoetingen met mensen die zich in de praktijk bezig houden met (deliberatieve) democratie en burgerparticipatie. Het doet me deugd dat in Nederland met o.a. de G1000 een maatschappelijke beweging op gang is gekomen die zich inzet voor nieuwe vormen van democratie, en ik kijk met interesse uit naar de toekomstige ontwikkelingen op dit vlak.

Ik ben heel wat mensen dank verschuldigd die een belangrijke rol hebben gespeeld bij het tot stand komen van dit onderzoek. Dat is uiteraard allereerst professor Peter Thijssen, mijn promotor vanuit de Universiteit Antwerpen. Zijn kritische houding en begeleiding maakten het werken aan dit onderzoek tot een zeer leerzame ervaring en hebben het eindresultaat aanzienlijk verbeterd. Daarnaast was dit onderzoek niet mogelijk geweest zonder medewerking van de Stichting G1000. Ik ben Harm van Dijk en Jerphaas Donner zeer dankbaar voor de plezierige samenwerking, mooie gesprekken over deliberatieve democratie en de mogelijkheid om lid te worden van de onderzoeksgroep. Vanuit de onderzoeksgroep dank ik graag Ank Michels voor haar waardevolle feedback in zowel de startfase als de eindfase van mijn onderzoek, en het verlenen van toegang tot de data. Ook gaat mijn dank uit naar professor Tine Destrooper en mijn medestudenten van de cursus 'onderzoeksopzet van de masterproef' voor hun kritische commentaar op de verschillende versies van mijn onderzoeksvoorstel. Dit geldt eveneens voor de professoren en medestudenten die kritisch commentaar gaven tijdens de posterpresentatie in mei 2015 aan de Universiteit Antwerpen. Tot slot dank ik ook Wouter Van Hoof en Magali De Wachter voor het kritisch doorlezen van het eindresultaat.

Abstract

In the foregoing decennia, deliberative democratic theory has ‘come of age’ (Bohman, 1998), and theoretical debates gave way for *real-world democratic innovation* (Elstub, 2010; Böker & Elstub, 2015). An example of this is the ‘G1000’ in the Netherlands, a grass-roots deliberative initiative that has taken place in several Dutch municipalities since 2014. With a lot of research focusing on the effects of deliberation, this study departs from the ‘participant-perspective’. The goal of this research is not to falsify the deliberative theory, but rather to understand how the G1000 relates to the normative theory and to discuss its ‘critical character’ (cf. Mutz, 2008; Steiner, 2008; Pateman, 2012; Ercan & Dryzek, 2015; Böker & Elstub, 2015). The main question is: *How do participants evaluate a G1000, and to what extent is their valuation for participation correlated with the deliberative values?* Based on the deliberative theory and former research, two hypotheses are formulated: H1: *There is a positive correlation between the evaluation of the deliberative values as experienced during participation in a G1000, and the valuation for a G1000 in general.* H2: *There is a positive correlation between the valuation of the deliberative values as experienced during participation in a G1000, and the willingness to get to work with the results of a G1000.* A survey among about 350 participants of different G1000’s shows that the evaluation of deliberative values as experienced during a G1000 correlates with valuation of a G1000 in general, and that people who value the deliberative values more, are more willing to get to work with the results. The latest effect goes in particular for the selection methods used during a G1000, which were aggregation techniques. This indicates that deliberation can contribute to the willingness of citizens to take responsibility for their own community.

Inhoud

Voorwoord	2
Abstract	3
1 Inleiding	5
2 Deliberatieve democratie: van ideaal naar praktijk	8
2.1 Rationeel overleg tussen vrije en gelijke burgers	8
2.2 De empirische toets	11
2.3 Het deliberatieve karakter van de G1000	14
3 Methode: deliberatieve democratie vertaald naar de G1000	18
3.1 Casusselectie en data	18
3.2 Hypothesen	20
3.3 Conceptualisering en operationalisering	21
4 Analyse en resultaten: de G1000 vanuit deelnemersperspectief	26
4.1 Wie nemen er deel aan een G1000?	26
4.2 Hoe worden de deliberatieve waarden geëvalueerd na een G1000?	29
4.3 Het belang van deliberatie voor het succes van een G1000	33
5 Discussie: de praktijk gespiegeld aan het ideaal	39
5.1 Het deliberatieve karakter van een G1000	39
5.2 Een G1000 als <i>context of justification</i> of als <i>context of discovery</i> ?	40
5.3 Het kritische karakter van de G1000-beweging	42
6 Conclusie	44
Bibliografie	46

1 | Inleiding

De deliberatieve democratietheorie ontstond als kritiek op de bestaande politieke instituties, die sterk worden beïnvloed door machtsposities en belangentegenstellingen (Böker & Elstub, 2015). De basis van een deliberatieve democratie ligt in het rationele debat tussen vrije en gelijke burgers (Cohen, 1997a; Bohman & Rehg, 1997; Habermas, 1999). In de voorbije decennia is de deliberatieve democratietheorie ‘volwassen geworden’ (Bohman, 1998). Een abstracte filosofische theorie werd gaandeweg steeds meer geplooid naar een complexe, sociale context, om uiteindelijk de weg vrij te maken voor experimenten met daadwerkelijke institutionele en democratische innovatie (Elstub, 2010; Böker & Elstub, 2015). Inmiddels zijn niet enkel wetenschappers en bestuurders geïnteresseerd in deliberatieve democratie, maar zijn er ook steeds meer ‘gewone burgers’ die met dit democratische ideaal aan het werk gaan.

Een voorbeeld daarvan is de G1000 – waarvan de naam een speelse toespeling is op de politieke fora voor economische grootmachten, namelijk de G7 en de G20. De eerste bijeenkomst onder deze naam vond plaats in Brussel, op 11 november 2011. Ruim 700 burgers uit België kwamen bij elkaar om na te denken over nationale politieke vraagstukken. Deze burgertop was om een aantal redenen uniek. Niet alleen was het een van de grootste deliberatieve initiatieven tot dan toe, ook was het hele project volledig door burgers geïnitieerd en georganiseerd (G1000, 2012; Caluwaerts & Reuchamps, 2014). Het voorbeeld van de G1000 in Brussel vindt nog altijd navolging. In Nederland werd in Amersfoort kort na de gemeenteraadsverkiezingen in maart 2014 een G1000 georganiseerd, en daarna volgden onder andere Uden, Groningen en Amsterdam.¹ Inmiddels breidt de lijst met Nederlandse gemeenten met concrete plannen voor een G1000 nog altijd uit, ondersteund door het landelijke platform G1000.nu (<http://g1000nu.ning.com/>). Bovendien wordt er in Amersfoort ook geëxperimenteerd met de zogenaamde wijk-G1000, waarbij dezelfde principes gevolgd worden als bij de G1000, maar dan specifiek georganiseerd voor wijkbewoners van één specifieke wijk. Evenals in Brussel zijn het hier steeds burgers die het initiatief nemen tot het organiseren van een G1000. Deliberatieve democratie lijkt daarmee niet meer te zijn voorbehouden aan de wetenschap en de traditionele politiek, maar wordt nu langzaam toegeëigend door de burgers.

¹ In Amsterdam werd uiteindelijk voor een andere benaming gekozen dan G1000, namelijk Burgertop Amsterdam. Wanneer in dit onderzoek in meervoud over G1000’en wordt gesproken, wordt daar de burgertop Amsterdam ook bijgeteld. Waar wordt gesproken over ‘de G1000’ wordt gerefereerd aan de gehele beweging van G1000’en, waar ook het landelijke platform G1000.nu onder begrepen wordt.

Tegelijkertijd is de wetenschappelijke discussie over de mogelijkheden en wenselijkheid van deliberatieve democratie nog volop gaande (Mendelberg, 2002; Ryfe, 2002, 2005; Carpini et al., 2004; Mansbridge et al., 2010). Daarbij wordt vaak ingezoomd op de procedures, resultaten en sociale processen die van invloed zijn op het discours en de resultaten. Minder vaak wordt vanuit het perspectief van de deelnemers zelf gekeken naar deliberatie. Vanuit wetenschappelijk oogpunt kan dat verklaard worden vanuit het streven naar objectiviteit; waarom deelnemers vragen of ze zich vrij en gelijk voelen in het deliberatieve proces, als dat ook geanalyseerd kan worden aan de hand van de procedures en sociale interactie? Echter, vanuit het perspectief van het democratische ideaal is het perspectief van deelnemers wel degelijk relevant.

In dit onderzoek staat het deelnemersperspectief juist wel centraal. In opdracht van de Stichting G1000 zijn bij een aantal G1000'en enquêtes gehouden onder de deelnemers. Met deze data is het mogelijk inzicht te krijgen in de ervaringen van deelnemers, om deze ervaringen vervolgens te koppelen aan en uit te leggen op basis van de deliberatieve democratietheorie. De hoofdvraag in dit onderzoek luidt: *Hoe evalueren deelnemers een G1000, en in hoeverre hangt hun waardering voor deelname aan een G1000 samen met de deliberatieve waarden?*

Het antwoord op deze vraag is in meerdere opzichten van belang. Ten eerste kan het antwoord een bijdrage leveren aan de verdere theoretische ontwikkeling van de deliberatieve democratietheorie. Niet om deze theorie te falsifiëren (cf. Mutz, 2008; Pateman, 2012; Ercan & Dryzek, 2015), maar om te achterhalen hoe een weerbarstige praktijk zich verhoudt tot het ideaal, en hoe de theorie aangescherpt kan worden zonder de basisconcepten al te zeer te veralgemeniseren (cf. Steiner, 2008) en zonder afbreuk te doen aan het kritische karakter van de theorie (cf. Böker & Elstub, 2015). Ten tweede levert dit onderzoek een bijdrage aan het empirische onderzoek naar deliberatie, waarbij de focus in dit geval ligt op de deelnemers en hun ervaringen. Tot slot kunnen de resultaten van dit onderzoek gebruikt worden om de lopende en toekomstige experimenten met deze vorm van democratie verder te optimaliseren, en zodoende blijvend te werken aan *real-world institutional innovation*. Niet voor niets luidt het motto van het platform G1000.nu 'op weg naar een andere democratie'; het eindstation is zeker nog niet bereikt.

Dit onderzoek is als volgt opgebouwd: in paragraaf twee staat de deliberatieve democratietheorie centraal, waarbij achtereenvolgens aandacht wordt besteed aan de normatieve theorie, empirisch onderzoek naar deliberatie en tot slot de G1000 als voorbeeld van een deliberatief experiment; paragraaf drie gaat in op de gebruikte onderzoeksmethode, met aandacht voor de caseselectie, hypothesen, en conceptualisering en operationalisering;

paragraaf vier bevat de analyse en resultaten, waarbij achtereenvolgens wordt ingegaan op de kenmerken van deelnemers aan een G1000, de evaluatie door deelnemers van de deliberatieve waarden en de wijze waarop dit samenhangt met hun waardering en inzet voor de G1000; in paragraaf vijf worden de resultaten opnieuw in het licht van de deliberatieve democratietheorie gezet, om vervolgens te kunnen analyseren waar theorie en praktijk elkaar vinden en voor welke uitdagingen deliberatieve democratie in de praktijk staat wil het kunnen voldoen aan het normatieve ideaal; paragraaf zes bevat de conclusies van dit onderzoek.

2 | Deliberatieve democratie: van ideaal naar praktijk

Om de G1000 en de ervaringen van deelnemers te kunnen plaatsen binnen het debat over deliberatieve democratie, is het allereerst noodzakelijk een beeld te hebben van de ontwikkeling van de deliberatieve democratietheorie, en de daaruit voortvloeiende praktijk. In het proces van ‘volwassenwording’ van de deliberatieve democratietheorie zijn grofweg drie ‘generaties’ te onderscheiden (Bohman, 1998; Elstub, 2010). De eerste generatie, waar het intellectuele gewicht in het bijzonder bij Jürgen Habermas en John Rawls ligt, was vooral gefocust op de normatieve rechtvaardiging van de deliberatieve democratietheorie, en de verscheidene interpretaties en essentiële componenten van deze theorie. Daarbij werd weinig aandacht besteed aan de weerbarstige, complexe realiteit van de hedendaagse maatschappij, stelt Elstub (2010). De tweede generatie nam deze complexiteit wel serieus en richtte zich op het hervormen van de deliberatieve theorie, met het doel deliberatieve democratie te kunnen institutionaliseren (zoals bijvoorbeeld James Bohman, Amy Gutmann en Dennis Thompson). Met deze benadering werd ruimte gemaakt voor een derde generatie theoretici, die begint te experimenteren met *real-world institutional innovation*: de theoretische benadering van de tweede generatie wordt door de derde generatie in praktijk gebracht (Elstub, 2010).

In deze paragraaf zal in aansluiting bij deze ontwikkeling eerst de normatieve theorie centraal staan, met een focus op het denken van Jürgen Habermas en Joshua Cohen. Paragraaf 2.2 bevat een overzicht van de belangrijkste empirische bevindingen op het vlak van deliberatieve democratie, als ook de invloed hiervan op de theorie. In paragraaf 2.3 staat het deliberatieve karakter van de G1000 centraal. Daarbij is ook aandacht voor een mogelijke *normative turn* (Böker & Elstub, 2015) binnen het debat over deliberatieve democratie. Op deze wijze ontstaat een beeld van de ontwikkeling van een abstract filosofisch ideaal naar een weerbarstige, complexe realiteit.

2.1 Rationeel overleg tussen vrije en gelijke burgers

In veel politieke theorieën speelt het idee dat de overheid ‘de stem van het volk’ moet belichamen een belangrijke rol (Christman, 2002). In de deliberatieve democratietheorie wordt dit idee van volkssoevereiniteit ver doorgetrokken: burgers moeten zichzelf kunnen begrijpen als ‘medewetgever’ (Habermas, 1974; 1999). Veel theoretici die hebben bijgedragen aan de ontwikkeling van de deliberatieve democratietheorie baseren zich op het discoursprincipe dat zijn basis heeft in de discoursethiek van Jürgen Habermas (Bohman & Rehg, 2014). Het

discoursprincipe houdt in dat “a regulation may claim legitimacy only if all those possibly affected by it could consent to it after participating in rational discourses” (Habermas, 1999: 259). In deze democratietheorie staat de legitimiteit van de besluitvorming centraal. Wil een besluit als legitiem gelden, dan zal dat besluit het resultaat moeten zijn van een rationeel overleg tussen vrije en gelijke burgers, zodanig dat iedere burger op wie dat besluit mogelijkwijs betrekking heeft daar op basis van rationeel aanvaardbare argumenten mee kan instemmen (Habermas, 1999; Bohman & Rehg, 1997; Cohen 1997a, 1997b). Kort samengevat is er bij deliberatie dus sprake van een rationeel overleg tussen vrije en gelijke burgers, en ligt daarin de basis voor legitieme besluitvorming.

Wat houden die begrippen *rationaliteit*, *vrijheid* en *gelijkheid* precies in? Ik volg hierin de definities die Cohen (1997a; 1997b) hanteert. Dat het debat *rationeel* is houdt volgens Cohen in dat deelnemers elkaar verplicht zijn redelijk aanvaardbare argumenten uit te wisselen om voorstellen te steunen of te bekritisieren. Deliberatie is zowel formeel als substantieel *gelijk* wanneer iedereen met deliberatieve kwaliteiten op gelijke voet staat binnen de verschillende stadia van de deliberatieve procedure en wanneer de bestaande verdeling van macht of (financiële) middelen niet van invloed is op de kansen om bij te dragen aan deliberatie, noch een rol speelt in het besluitvormingsproces. Bovendien is het van belang dat deelnemers elkaar erkennen als hebbende deliberatieve capaciteiten, waardoor er sprake is van een gelijke inclusie in het deliberatieve proces. Deliberatie is *vrij* wanneer deelnemers zich enkel op basis van hun deelname aan het deliberatieve proces gebonden weten aan de resultaten.

Een ander aspect dat voor sommige theoretici een belangrijke rol speelt is dat deliberatie uiteindelijk moet leiden tot consensus onder de deelnemers. Ook Cohen (1997a) benoemt dit als ideale situatie, maar merkt daarbij direct op dat dat in veel omstandigheden een onhaalbaar streven zal zijn, en dat definitieve besluiten ook met meerderheidsstem kunnen worden aangenomen. Vooral bij grootschalige deliberatieve bijeenkomsten is het gebruik van aggregatie-methoden vrijwel onvermijdelijk om op een bepaald punt in het proces concrete beslissingen te kunnen nemen (zie ook Gutmann & Thompson, 2004). Aangezien consensusvorming door veel theoretici is losgelaten als harde eis, zal dat niet worden meegenomen in het bestuderen van de G1000 in Nederland.

Cohens voorwaarden voor ideale deliberatie hebben betrekking op de deliberatieve praktijk, maar daarmee is nog weinig gezegd over de institutionalisering van een deliberatieve democratie. Volgens Cohen (1997a) ligt die institutionalisering redelijk open. Toch zijn er een aantal basale kenmerken, die grotendeels samenhangen met de voorwaarden van rationaliteit, vrijheid en gelijkheid. Allereerst is een deliberatieve democratie een voortdurende en

onafhankelijke vereniging; enkel dan heeft het zin om als gemeenschap plannen te ontwikkelen en besluiten te nemen. Daarnaast bereiken de deelnemers binnen die gemeenschap op deliberatieve wijze overeenstemming over de geschikte vormen van coördinatie en institutionalisering, welke vervolgens de kaders vormen voor deliberatie. Ten derde is een deliberatieve democratie een pluralistische vereniging; deelnemers hebben verschillende voorkeuren, overtuigingen en idealen, en denken niet dat enigen van deze verplicht zijn voor anderen. Ten vierde geven de deelnemers de voorkeur aan instituties waarbij de connectie tussen deliberatie en uitkomsten evident is, aangezien deliberatie de enige bron van legitimiteit is. Tot slot achten de deelnemers elkaar in staat tot deliberatie; dit laatste kenmerk hangt nauw samen met de voorwaarde van gelijkheid: “To say that [members] are equal is to say that each is recognized as having the capacities required for participating in discussion aimed at authorizing the exercise of power” (Cohen, 1997b: 408-409). Sanders (1997) wijst erop dat deliberatie ook gelijkheid vereist in ‘epistemologische autoriteit’ – het vermogen om erkenning te verkrijgen voor een argument.

Cohen beschrijft met zijn kenmerken van een deliberatieve democratie en voorwaarden voor deliberatie een ideale situatie, die bovendien veeleisend is voor zowel de deelnemers als voor de instituties die de deliberatieve procedures moeten inbedden en bewaken in een gemeenschap (zie ook paragraaf 2.2). Daar komt bij dat volgens Cohen alle politieke en sociale instituties binnen een gemeenschap aan deze criteria moeten voldoen, willen we van een deliberatieve democratie kunnen spreken. Deze positie wordt bekritiseerd door Jürgen Habermas (1996). Volgens Habermas plaats Cohen namelijk iedere vorm van deliberatie in een *context of justification*. Deliberatie gaat dan vooral over het rechtvaardigen van de selectie van het probleem en de keuze tussen verschillende concurrerende voorstellen om dat probleem op te lossen. Iedere vorm van overleg tussen burgers zou dan gericht zijn op het legitimeren van besluiten omtrent de vraag welke politieke problemen al dan niet opgelost moeten worden (dus het legitimeren van de agenda) en de vraag welke oplossing gekozen wordt (dus het legitimeren van de uiteindelijke besluiten).

Echter, de politieke instituties die gestructureerd worden als *context of justification* zijn volgens Habermas (1996: 307) juist gebaat bij een *context of discovery*, “provided by a procedurally unregulated public sphere that is borne by the general public of the citizens”. In de *context of discovery* draait het om het identificeren van problemen en het zoeken naar nieuwe invalshoeken om problemen te benaderen en wat mogelijke oplossingen zouden zijn. Juist omdat het hier gaat om een *verkenning* is een strikte procedure niet noodzakelijk (en wellicht zelfs belemmerend). Er hoeven immers nog geen beslissingen gelegitimeerd te worden. Wel

kan deze verkenning een voedingsbodem zijn van de uiteindelijke deliberatie waarin besluiten over de agenda en oplossingen genomen moeten worden. Door het verzamelen van de juiste informatie, het zoeken naar verschillende benaderingen en oplossingen alsook mogelijke argumenten op die oplossingen te ondersteunen, kan die verkenning de kwaliteit van het debat in de *context of justification* ten goede komen. De vraag of we de G1000 moeten zien als *context of justification* of juist als *context of discovery* komt aan de orde in paragraaf 2.3.

2.2 De empirische toets

In het proces van volwassenwording van de deliberatieve democratietheorie, groeide ook het besef dat, wilde de deliberatieve theorie op politiek niveau relevant zijn, empirische bevindingen niet genegeerd konden worden (Bohman, 1998; Thompson, 2008; Elstub, 2010). Het samenspel tussen normatieve theorie en empirisch onderzoek kan tot vruchtbare resultaten leiden. Door te onderzoeken welke institutionele normen en vormen effectief zijn bij het behalen van de deliberatieve doelen, of juist ineffectief vanwege onbedoelde consequenties, kan empirisch onderzoek filosofische discussies met betrekking tot de haalbaarheid van deliberatie verdiepen (Bohman, 1998).

Maar wat is er al bekend over de (veronderstelde) impact van deliberatie? De voorstanders van deliberatieve democratie wijzen op een keur aan positieve invloeden. Deliberatie levert een bijdrage aan de kennis van burgers over politieke onderwerpen, waardoor de deelnemers aan het deliberatieve proces op basis van de vergaarde informatie hun opvattingen veranderen en zodoende beter geïnformeerde keuzes maken (Fishkin & Luskin, 2005; Fishkin, 2009). Juist dat laatste is essentieel in een deliberatief besluitvormingsproces, waar de participant zich als medeauteur van een maatregel moet kunnen begrijpen. Op collectief niveau leidt dit tot grotere consistentie in opvattingen. Bovendien krijgen burgers weer het gevoel dat hun stem gehoord wordt en van waarde is in het publieke debat (Fishkin, 2009). In het deliberatieve proces kunnen deelnemers hun argumentrepertoire vergroten, wat een positief effect heeft op de debatvaardigheden van de deelnemers en daarmee dus ook een positief effect op de positie van de deelnemers in het deliberatieve proces (Capella, Price & Nir, 2002). Dat deliberatie een positief effect kan hebben op de autonomie van deelnemers wordt ook betoogd door Thomas Christiano (1997), die beargumenteert dat (de competentie tot) publieke deliberatie de gelijkheid van burgers positief beïnvloedt, omdat burgers daardoor beter in staat zijn hun eigen voorkeuren en doelen duidelijk te maken en te beargumenteren. Door de rationalisatie van zijn eigen levensdoelen is de burger minder kwetsbaar voor verwarring en manipulatie, en beter in staat zijn waardigheid te vergroten.

Toch laat het geheel aan onderzoek naar deliberatie een genuanceerder beeld zien. In een aantal overzichtsartikelen omtrent empirisch onderzoek naar deliberatie komt de conclusie steeds op hetzelfde neer: de resultaten van een deliberatief proces zijn zeer verschillend, afhankelijk van de procedures en omstandigheden waaronder deliberatie plaatsvindt (Carpini et al., 2004; Mendelberg, 2002; Ryfe, 2002; 2005). Zo toont empirisch onderzoek aan dat deliberatie soms juist leidt tot het tegenovergestelde van de beoogde positieve effecten, bijvoorbeeld een toename van polarisatie, het opschuiven naar juist extremere visies en het categorisch buitensluiten van bepaalde minderheidsgroeperingen. Carpini et al. (2004: 336) concluderen op basis van de huidige stand van het onderzoek: “The impact of deliberation and other forms of discursive politics is highly context dependent. ... Under less optimal circumstances, [deliberation] can be ineffective at best and counterproductive at worst.” Mendelberg (2002: 180) wijst eveneens op deze contextafhankelijkheid en benoemt een aantal factoren die er toe kunnen leiden dat deliberatie ineffectief of zelfs contraproductief is: “[Failure] is especially likely when strong social pressures or identities exist, conflict is deep, and the matter at hand centers on values rather than facts.” Het al dan niet slagen van deliberatie is dus in sterke mate afhankelijk van groepskenmerken en het onderwerp van deliberatie. Dergelijke aspecten zullen dus ook meegewogen moeten worden bij het bestuderen van de G1000.

Veel empirische bevindingen die betrekking hebben op deliberatieve democratie zijn gebaseerd op zuiver wetenschappelijke deliberatieve experimenten of deliberatieve projecten die door een overheidsinstelling geïnitieerd werden. Dat kan zeer vruchtbaar zijn om onderzoek te doen naar de effecten van bepaalde deliberatieve procedures of de context waarin deliberatie plaatsvindt (Mutz, 2008), maar kan vertekenend zijn als we meer inzicht willen krijgen in de werking van het deliberatieve democratie-ideaal in een burgerlijke context, zoals dat het geval is bij de G1000. Zo stelt Parkinson (2004) bijvoorbeeld dat het toepassen van *deliberatieve technieken* nog niet wil zeggen dat er ook sprake is van *deliberatieve democratie*.² Bij deliberatieve evenementen in een bestuurlijke context wordt namelijk de agenda vooraf door de bestuurders vastgesteld, waardoor burgers slechts binnen deze vooropgezette marges kunnen opereren. Bovendien wordt de output van dergelijke deliberatieve projecten vaak slechts gebruikt als advies, en niet als definitief besluit. En ook de selectie van deelnemers voldoet vaak niet aan de eisen van de deliberatieve democratische procedure, met name als het aankomt op de representativiteit van de deelnemers.

² Cf. het onderscheid dat Mansbridge et al. (2010) maken tussen *deliberatie* en *deliberatieve democratie*.

De focus op deliberatie in wetenschappelijke of bestuurlijke context laat bovendien in veel gevallen de evaluatie van de deelnemers buiten beschouwing. Deliberatie mag een filosofisch ideaal of nuttig beleidsinstrument zijn, maar is het ook iets dat burgers zelf waarderen en zouden aanbevelen? Volgens Lynn Sanders (1997: 348) is dat niet het geval: “Although ordinary citizens constitute the *demos* on whose behalf arguments about deliberation are made, the recommendation of deliberation is not, typically, justified by arguments, especially not substantive or empirical ones, that deliberative democracy is what ordinary citizens would themselves recommend.” Overigens rechtvaardigt Sanders deze stelling enkel op basis van de tekortkomingen en mogelijk negatieve gevolgen van deliberatie, zoals hierboven reeds benoemd, en niet op basis van onderzoek naar wat burgers daadwerkelijk vinden van deliberatieve democratie. Maar daarmee blijft de focus theoretisch wetenschappelijk en is er nog weinig gezegd over hoe deelnemers het deliberatieve proces evalueren. Die vraag is evenwel van belang, zoals Sanders terecht opmerkt, juist omdat de deliberatieve democratietheorie gestoeld is op het idee van ‘de burger als medewetgever’.

Tot slot zou deliberatie als politiek besluitvormingsmechanisme zinloos zijn als de resultaten niet op een of andere wijze geïmplementeerd worden. Onvrede en frustraties onder de deelnemers zouden het gevolg kunnen zijn, en daarmee zou deliberatie een negatieve impact kunnen hebben op democratisch burgerschap (zie bijvoorbeeld Button & Mattson, 1999). Hoe kunnen de resultaten van een deliberatief proces standhouden en geïmplementeerd worden in een gemeenschap? Abelson et al. (2003) stellen dat deliberatie een *buy-in* vereist op gemeenschapsniveau, en dan met name door maatschappelijke leiders, wil ze succesvol kunnen zijn. Ze schrijven dat in de context van deliberatie als vorm van publieke consultatie binnen besluitvormingsprocessen in de gezondheidszorg, waar deliberatie dus fungeert als instrument binnen een beleidscontext. In het kader van *deliberatieve democratie* is het zelfs een conceptuele voorwaarde dat deelnemers zelf de ‘eigenaars’ van het deliberatieve proces en de uitkomsten daarvan zijn, omdat ze zich slechts dan kunnen begrijpen als medewetgevers (zie ook het concept vrijheid zoals uitgelegd door Cohen). De G1000 kan mogelijk leiden tot die *buy-in* waar Abelson et al. van spreken: de focus ligt op de lokale gemeenschap van een stad of dorp, en het initiatief ligt volledig in handen van burgers, eveneens afkomstig uit de lokale gemeenschap. Deliberatieve democratie zou zich via die weg nog meer van ideaal naar praktijk kunnen verplaatsen.

2.3 Het deliberatieve karakter van de G1000

Niet alleen binnen de wetenschap nam de aandacht voor deliberatieve democratie toe, ook bestuurders en burgers begonnen met dit democratische ideaal te experimenteren. In een samenwerking tussen wetenschap, bestuur en burgers ontstond er zo een praktijk van *real-world democratic innovation* (Elstub, 2010). Op verschillende plekken in de wereld vonden grootschalige evenementen plaats met deliberatie. De reeds genoemde G1000 in België is daar een voorbeeld van. Een ander experiment vond in 2011 plaats in Ierland onder de naam *We the Citizens*, waarbij op lokaal en nationaal niveau ruim zeventienhonderd burgers participeerden in een deliberatief experiment. In het eindrapport is te lezen dat door deelname aan deliberatie “citizens ... felt more positive about their influence on politics, compared to those who had not taken part” (We the Citizens, 2011: 6). Wie dergelijke enthousiaste reacties leest zou geneigd zijn te denken dat het eenvoudiger is dan gedacht om in de praktijk te experimenteren met een abstract filosofisch ideaal als de deliberatieve democratietheorie.

Echter, deze omslag van theorie naar praktijk heeft een keerzijde. Het gevaar bestaat namelijk dat de deliberatieve democratietheorie zich te veel gaat plooiën naar de sociale en politieke structuren, en daarmee zijn ‘kritische’ karakter verliest:

If deliberative democracy accommodates the features of social complexity too excessively, and comes to resemble the current institutional frameworks too closely, it will be more amenable to practice, but will cease to be a critical theory that offers a radical alternative to liberal democracy, and the distinct features of the deliberative model will be lost. (Elstub, 2010: 305)

Wanneer deliberatie zich te veel vormt naar de sociale complexiteit van besluitvorming en instituties, en theorieën en experimenten daar te veel naar bijgesteld worden, dan verliest de deliberatieve democratie zijn onderscheidende karakter. De aandacht is verschoven van de theoretische vragen naar de praktische uitvoerbaarheid van het deliberatieve ideaal, waarmee de kritische afstand tot de gebruikelijke praktijk dreigt te verdwijnen (Böker & Elstub, 2015; Elstub, 2010). Ook kan het blijven aanpassen aan de sociale complexiteit leiden tot ‘concept stretching’, waardoor het concept zijn betekenis verliest: “If the concept is stretched too far it begins to mean everything and therefore nothing” (Steiner, 2008: 186). Daarom is het van belang dat de praktijk steeds weer aan het ideaal wordt getoetst. Dat betekent niet dat de deliberatieve democratietheorie gefalsifieerd zou moeten of kunnen worden (Mutz, 2008), maar eerder dat steeds wordt geanalyseerd in hoeverre de praktijk overeenkomt met het ideaal (Pateman, 2012; Ercan & Dryzek, 2015). Böker en Elstub (2015) pleiten om die reden voor een

‘normative turn’, waarbij de praktijk weer wordt getoetst aan de normatieve theorie, waardoor beide elementen elkaar kunnen versterken. Daarom staat in deze sub-paragraaf het deliberatieve karakter van de G1000 centraal, en zal ook in het vervolg van dit onderzoek worden uitgegaan van een ideale situatie, waar vervolgens de bevindingen van deelnemers aan een G1000 naast gelegd kunnen worden.

Eerst echter kort een schets van de opkomst van de G1000. Op 11 november 2011 vond in Brussel een tot dan toe uniek evenement plaats: de G1000, een burgertop waar ruim 700 burgers uit België bij elkaar kwamen om na te denken over nationale politieke vraagstukken. Deze burgertop was om een aantal redenen uniek. Niet alleen was het een van de grootste deliberatieve initiatieven tot dan toe, ook was het hele project volledig door burgers geïnitieerd en georganiseerd (G1000, 2012; Caluwaerts & Reuchamps, 2014). Het voorbeeld van de G1000 in Brussel vindt nog altijd navolging. In Nederland werd in Amersfoort kort na de gemeenteraadsverkiezingen in maart 2014 een G1000 georganiseerd en daarna volgden de gemeenten Uden, Groningen en Amsterdam.³ Na de G1000 in Amersfoort besloot initiatiefnemer Harm van Dijk het platform G1000.nu op te richten, vanwege zijn “zorgen om de afnemende betrokkenheid bij het democratisch systeem” (Moerkamp, 2014). Via het platform worden overal in Nederland initiatieven voor een G1000 ondersteund. Inmiddels breidt de lijst met Nederlandse gemeenten met concrete plannen voor een G1000 nog altijd uit (<http://g1000nu.ning.com/>). Bovendien wordt er in Amersfoort ook geëxperimenteerd met de zogenaamde wijk-G1000, waarbij dezelfde principes gevolgd worden als bij de G1000, maar dan specifiek georganiseerd voor wijkbewoners van één specifieke wijk. Evenals in Brussel zijn het hier steeds burgers die het initiatief nemen tot het organiseren van een G1000.

De G1000 kan dus beschouwd worden als een *grass-roots* deliberatief experiment, en daarmee is het een uniek verschijnsel. Eerdere grootschalige experimenten met deliberatieve democratie werden meestal geïnitieerd vanuit het publieke bestuur of door wetenschappers. Deliberatieve democratie is dus niet meer voorbehouden aan de wetenschap en de traditionele politiek, maar wordt nu langzaam ook toegeëigend door de burgers. Daarmee wordt deliberatieve democratie in een nieuwe context geplaatst: de organisatie van en controle over het deliberatieve project is niet meer in handen van wetenschappers of bestuurders, maar van burgers zelf. Dat maakt de G1000 een zeer interessant fenomeen voor onderzoek, zowel vanuit theoretisch als empirisch perspectief. Want hoe maken ‘gewone burgers’ de vertaalslag van een

³ Eerder werd in Rotterdam Zuid al een grote burgertop georganiseerd. Deze werd echter vanuit verschillende bestuurslagen georganiseerd, en ook de agenda werd door de organisatie bepaald (Nationaal Programma Rotterdam Zuid, 2013). Zie verder paragraaf 3.1 over de casusselectie.

abstract filosofisch ideaal naar de weerbarstige praktijk, wat zijn de resultaten en wat zijn de ervaringen van deelnemers?

Hoe burgers een abstract filosofisch ideaal naar de praktijk vertalen kan deels al geanalyseerd worden vanuit beschrijvingen van de G1000-bijeenkomsten die tot nu toe hebben plaatsgevonden, en de manier waarop de organisatoren van deze evenementen dit presenteren. Hoewel de aanduiding ‘deliberatieve democratie’ nauwelijks expliciet wordt gebruikt, zijn er duidelijke overeenkomsten tussen de manier waarop de idealen van de G1000 worden uitgelegd en de deliberatieve democratietheorie. Zo is op de website van het platform G1000.nu het volgende te lezen:

Een G1000 is een fysieke ontmoeting van leden van een gemeenschap, die met behulp van dialoog op zoek gaan naar wat zij samen belangrijk vinden voor die gemeenschap. De dialoog is gebaseerd op een open gesprek waaraan alle deelnemers op basis van gelijkwaardigheid deel kunnen nemen. In het gesprek staat de zoektocht naar gemeenschappelijkheid, de ‘common ground’, centraal. De deelnemers zijn autonoom. Zij kiezen met elkaar de onderwerpen, werken deze uit en maken een keuze uit de voorgestelde oplossingen. En nemen tot slot de uitdaging aan om aan de slag te gaan met de voorgestelde uitkomsten. Alle leden van de gemeenschap hebben een gelijke kans om deel te nemen aan de G1000. (G1000, z.j. b)

Er is hier een duidelijke link zichtbaar met de kernwaarden van het deliberatieve besluitvormingsmodel. Zo wordt expliciet gewezen op de autonomie van de deelnemers, de gelijke kans om deel te nemen en de gelijkwaardigheid binnen het proces. Bovendien wordt gewezen op de zoektocht naar gemeenschappelijkheid, wat geïnterpreteerd kan worden als de zoektocht naar het algemeen belang. En tot slot zit ook de component van vrijheid hier impliciet in opgesloten, aangezien wordt gewezen op de verantwoordelijkheid die de deelnemers op zich nemen om met de uitkomsten aan het werk te gaan; dit wijst erop dat de deelnemers zich idealiter aan de uitkomsten gebonden weten op basis van hun deelname aan het deliberatieve proces.

Als het gaat om rationaliteit spreekt het platform G1000.nu zich minder duidelijk uit. Op de website staat het volgende over ‘dialoog’: “We gaan niet in discussie, maar in dialoog. Deelnemers aan de G1000 erkennen het recht op een ander standpunt. Je hoeft het niet met andermans ideeën eens te zijn om een open gesprek aan te gaan. We zoeken naar wat ons bindt” (G1000, z.j. a). Het communicatieve karakter staat dus wel centraal tijdens een G1000, zij het

dat de dialoog minder is gericht op het overtuigen van de ander en meer op het zoeken naar een *common ground*. Het uiteindelijke doel blijft dat deelnemers op basis van de gevoerde dialoog tot een concreet plan komen. Er is, kortom, zeker sprake van een deliberatief ideaal, en vanuit dit perspectief gezien is het terecht de G1000 te benaderen als een experiment met deliberatieve democratie.

Een andere factor die mee moet wegen in de vraag welke deliberatieve eisen er aan de G1000 gesteld worden, is of de G1000 vooral gezien moet worden als een *context of discovery*, of juist als een *context of justification*. Met andere woorden, is het doel van de G1000 vooral het identificeren van problemen en het zoeken naar nieuwe invalshoeken om deze problemen te benaderen, of draait een G1000 juist om het rechtvaardigen van de selectie van het probleem en de keuze tussen verschillende concurrerende voorstellen om dat probleem op te lossen? Ondanks dat het bij een G1000 niet altijd helemaal duidelijk is wat de ambities precies zijn (Boogaard & Binnema, 2015), ligt de laatste optie het meest voor de hand. Ongeacht verschillen in procedures en aanpak bij de verschillende G1000-bijeenkomsten is er één duidelijke overeenkomst: aan het eind van de dag wordt een lijst met concrete plannen gepresenteerd om bepaalde problemen in de gemeenschap te kunnen aanpassen. De procedures die daaraan voorafgaan zijn bedoeld om dat eindresultaat te legitimeren. Er is dus sprake van een *context of justification*. Zelfs wanneer het eindresultaat van een G1000 bij het gemeentebestuur wordt neergelegd, gaat dat vaak gepaard met een beroep op de legitimiteit ervan, en dat het gemeentebestuur een dergelijk signaal vanuit de samenleving niet kan en mag negeren (Binnema & Boogaard, 2015; Boogaard & Binnema, 2015; cf. Jeuken & Cosijn, 2014). Dat maakt het dus legitiem om de hiervoor uiteengezette voorwaarden voor deliberatie als maatstaf te gebruiken voor de G1000 in Nederland.

3 | Methode: deliberatieve democratie vertaald naar de G1000

In deze paragraaf staat de onderzoeksmethode centraal. Achtereenvolgens zal aandacht besteed worden aan de casusselectie en gebruikte data (paragraaf 3.1), de hypothesen voor dit onderzoek (paragraaf 3.2), de deliberatieve concepten die daarin van belang zijn en de wijze waarop deze worden geoperationaliseerd (paragraaf 3.3).

3.1 Casusselectie en data

Er hebben al een aantal experimenten met deliberatieve democratie plaatsgevonden in Nederland. Het eerste grootschalige deliberatieve experiment in Nederland, direct geïnspireerd op de G1000 die had plaatsgevonden in België, was de ‘Duizend op Zuid’ in Rotterdam (Nationaal Programma Rotterdam Zuid, 2013). De eerste bijeenkomst die ook de naam ‘G1000’ droeg en daadwerkelijk volledig voortkwam uit het initiatief van burgers, werd in maart 2014 georganiseerd in de gemeente Amersfoort, slechts drie dagen na de gemeenteraadsverkiezingen (<http://www.g1000amersfoort.nl/>). Op 4 oktober datzelfde jaar volgde er een G1000 in Uden (<https://g1000uden.nl/>). Op 6 juni 2015 vonden de G1000 Groningen en de Burgertop Amsterdam plaats (<http://www.g1000groningen.nl/>; <http://burgertop-amsterdam.nl/>) en weer later volgden onder andere Den Haag en Eindhoven. Tot slot vond er in Amersfoort ook nog op kleinere schaal een G1000 plaats, namelijk de wijk-G1000 in de wijk Kruiskamp (<http://www.g1000amersfoort.nl/wijkg1000/>).

Dit onderzoek is voor een groot deel gebaseerd op surveydata die verzameld is in opdracht van het platform G1000, met subsidie van het Nederlandse ministerie van Binnenlandse Zaken. Deelnemers worden in verschillende fases voor en na de G1000 gevraagd naar hun ervaringen, maar ook naar andere vormen van politieke betrokkenheid en tevredenheid over het lokale bestuur. De eerste meting is nadat deelnemers zich voor een G1000 hebben opgegeven. De 1-, 2- en 3-meting zijn vervolgens respectievelijk kort na de G1000 en op twee latere momenten. Daarin wordt onder andere gevraagd naar een evaluatie van de follow-up.

De vier deliberatieve bijeenkomsten die zijn meegenomen in dit onderzoek zijn de G1000-bijeenkomsten in Amersfoort, Uden en Groningen en de Burgertop Amsterdam. Van de latere G1000'en was bij aanvang van dit onderzoek nog geen data beschikbaar. Ook bij de ‘Duizend op Zuid’ in Rotterdam is geen data verzameld met betrekking tot de evaluatie van deelnemers, en bovendien werd dit evenement georganiseerd vanuit verschillende bestuurslagen en sociale instellingen van de gemeentelijke overheid. Daarom zijn deze

bijeenkomsten niet meegenomen in dit onderzoek. Daarnaast zijn er inmiddels een tweetal thematische G1000-bijeenkomsten geweest, namelijk over lokale democratische vernieuwing (de D1000) en over biologische productie (de BIO1000). Gezien het afwijkende karakter van deze bijeenkomsten in publiek en thematiek zijn deze eveneens niet opgenomen in dit onderzoek. Ook de wijk-G1000 in de Amersfoortse wijk Kruiskamp was anders qua opzet; burgers kwamen hier namelijk verspreid over verschillende avonden bij elkaar. Op de eerste avond waren er ongeveer 110 deelnemers, maar aan het einde was er nog maar een groep van ongeveer tien mensen over. Het is dus lastig om een beeld te krijgen van hoe deelnemers de wijk-G1000 als geheel evalueren. Een uitvoerige beschrijving van het verloop van deze wijk-G1000 wordt gegeven door Smets en Vlind (2015).

De data waar in dit onderzoek gebruik van wordt gemaakt is alleen van de 1-meting. Dit is de meting die kort na het plaatsvinden van een G1000 is uitgevoerd en ingaat op de ervaringen en oordelen van de deelnemers over de G1000. Bij de data van de G1000 in Groningen en de Burgertop Amsterdam komt de informatie over geslacht, leeftijd, opleidingsniveau en culturele achtergrond uit de 0-meting. Dankzij een uniek gebruikers-id voor iedere deelnemer was deze informatie eenvoudig aan de 1-meting te koppelen. In dit onderzoek is gebruik gemaakt van de responsen van 354 deelnemers. Deze zijn echter niet gelijk verdeeld over de verschillende G1000-bijeenkomsten. Onder de deelnemers van de G1000 in Amersfoort was de respons het hoogste ($n=160$), gevolgd door Groningen ($n=113$). In Uden ($n=54$) en Amsterdam ($n=27$) was de respons lager. Nu deden er ook minder burgers mee aan deze bijeenkomsten, maar zeker in Amsterdam is de respons ook relatief gezien stukken lager.

In tabel 1 is een overzicht te zien van het aantal deelnemers per G1000, en het aantal deelnemers dat heeft meegewerkt aan de 1-meting.⁴ Hieruit blijkt dat het responspercentage bij de G1000'en in Amersfoort, Uden en Groningen tussen de 22% en 25% ligt. De Burgertop Amsterdam ligt daar ver onder, met een responspercentage van 11%. Voor alle bijeenkomsten bij elkaar is het responspercentage 22%. Dit houdt in dat, gezien de populatieomvang van 1625 G1000-deelnemers, een betrouwbaarheidsniveau van 95% geldt en een foutmarge van 5% gehanteerd moet worden. Daarbij moet rekening worden gehouden met een mogelijke bias: politiek geïnteresseerde burgers en tevreden deelnemers zijn wellicht eerder geneigd deel te nemen aan een survey. Anderzijds bevestigt de analyse van het type deelnemers resultaten uit

⁴ Het gaat hier om de personen die hebben deelgenomen aan de 1-meting, én hebben deelgenomen aan de G1000. De 1-meting is soms ook ingevuld door mensen die zich wel hadden opgegeven voor de G1000, maar uiteindelijk niet hebben deelgenomen. In dat geval werd enkel nog gevraagd naar de reden af te zien van deelname (meestal familieomstandigheden of ziekte).

eerdere onderzoeken (o.a. Ryfe, 2005; Karjalainen & Rapeli, 2014; Den Ridder, Dekker & Van Houwelingen, 2016; zie verder paragraaf 4.1). Het is dan ook niet aannemelijk dat het beeld al te zeer vertekend wordt door een non-respons bias.

Tabel 1: Aantal deelnemers per G1000 en responsepercentage 1-meting

	<i>Aantal deelnemers</i>	<i>Aantal deelnemers 1-meting</i>	<i>Responsepercentage 1-meting</i>
Amersfoort	675	160	24%
Uden	250	54	22%
Groningen	450	113	25%
Amsterdam	250	27	11%
Totaal	1625	354	22%

3.2 Hypothesen

Op basis van de deliberatieve democratietheorie en de wijze waarop de G1000-beweging zich presenteert, kunnen een aantal hypothesen geformuleerd worden. Zoals betoogd in paragraaf 2.3 kan een G1000 gezien worden als een *context of justification*, wat het redelijk aanvaardbaar maakt een G1000 te toetsen aan de deliberatieve waarden. Bovendien wordt in de communicatie-uitingen rondom een G1000 vaak ook expliciet of impliciet aan de deliberatieve waarden gerefereerd, waarmee bepaalde verwachtingen worden gecreëerd. Het is dan allereerst de vraag in hoeverre aan die verwachtingen wordt voldaan, in de beleving van de deelnemers. Maar daarnaast ook: hangen deze waarden samen met de algehele waardering voor een G1000? Juist omdat een G1000 wordt gepresenteerd als deliberatief evenement, is het te verwachten dat dit voor deelnemers belangrijk is: ze komen als vrije en gelijke burgers bij elkaar om het gesprek aan te gaan over hun gemeenschap. De mate waarin dit mogelijk is zal dus bepalend zijn voor hun oordeel over een G1000. De eerste hypothese luidt daarom als volgt:

H1: Er is een positieve samenhang tussen de evaluatie van de deliberatieve waarden zoals ervaren bij deelname aan een G1000, en de waardering voor een G1000 in het algemeen.

Wanneer burgers zich bij deliberatie begrijpen als ‘medewetgever’ (Habermas, 1974; 1999) houdt dat niet alleen in dat ze zich kunnen vinden in de genomen besluiten, maar ook dat ze zich daaraan committeren (Cohen, 1997a). Op grond van de deliberatieve democratietheorie kan verdedigd worden dat dit voor een G1000 ook inhoudt dat deelnemers bereid zijn verder met de gemaakte plannen aan het werk te gaan – wat ook tot de doelstellingen van de G1000 behoort (G1000, z.j. b). Door deelname aan een G1000 is men namelijk mede-eigenaar van het

resultaat, waar een bepaalde verantwoordelijkheid uit voortvloeit om de gemaakte plannen – die volgens het deliberatieve ideaal het gedeelde belang dienen – te realiseren. Uiteraard is het daarbij van belang dat deelnemers de resultaten herkennen als uitkomsten van het deliberatieve proces; alleen dan is immers voldaan aan de deliberatieve waarde van *vrijheid* (Cohen, 1997a; zie verder paragraaf 3.3). De tweede hypothese luidt daarom als volgt:

H2: Er is een positief verband tussen de waardering voor de deliberatieve waarden zoals ervaren bij deelname aan een G1000, en de bereidheid om met de uitkomsten van een G1000 aan het werk te gaan.

In het vervolg van deze paragraaf wordt aandacht besteed aan de conceptualisering en operationalisering.

3.3 Conceptualisering en operationalisering

Een van de uitdagingen bij empirisch onderzoek naar deliberatieve democratie is de omgang met de theorieën die eraan ten grondslag liggen, aangezien verschillende theoretici soms sterk uiteenlopende uitwerkingen van het deliberatieve democratie-ideaal voorstaan. In wetenschappelijk onderzoek naar deliberatieve democratie is het dus van belang uiterst nauwkeurig met deze theorie om te gaan. Een te algemene conceptualisering, alsmede een willekeurige verzameling van specifieke deliberatieve elementen, doet afbreuk aan de waarde van de resultaten voor zowel deliberatieve theorie als praktijk (Thompson, 2008; Mutz, 2008; Steiner, 2008). Het gevaar is dat er twee verschillende talen worden gesproken: die van de theoreticus en die van de empirische wetenschapper (Neblo, 2005).

Hoe kan de kloof tussen die twee talen versmald worden? Dat zou kunnen door de theorie minder strikt toe te passen en een ruimere conceptualisering te hanteren. Maar wat is in dat geval de zeggingskracht van de resultaten voor de theoretische ontwikkeling van het deliberatieve democratische ideaal? Wanneer de theorie dusdanig wordt bijgesteld aan de sociale praktijk, verliest deze het kenmerkende ‘kritische karakter’ (Böker & Elstub, 2015) dat maatschappelijke verandering mogelijk moet maken. Empirisch onderzoek naar deliberatie zou namelijk niet gericht moeten zijn op het falsifiëren van de theorie, maar moet toetsen hoe ver de praktijk afstaat van het ideaal (Steiner, 2008; cf. Mutz, 2008). Daarom wordt in de conceptualisering zoveel als mogelijk aangesloten bij de theorie zoals uitgewerkt in paragraaf 2. De resultaten zullen dan moeten uitwijzen in welke mate de G1000 zich kan spiegelen aan de ideale situatie.

Wat betreft de operationalisering heeft dit onderzoek de beperking dat er wordt gewerkt met bestaande data. Aangezien het niet mogelijk was zelf enquêtes onder de deelnemers van verschillende G1000-bijeenkomsten uit te zetten (o.a. met het oog op de privacy van de deelnemers), is dit onderzoek met name gestoeld op de data die in opdracht van het platform G1000 verzameld is. Het nadeel van deze werkwijze is dat de concepten die een centrale rol spelen in dit onderzoek lastig te operationaliseren zijn. Dat vraagt soms om een meer creatieve omgang met de beschikbare data; daarmee zal eveneens rekening gehouden moeten worden bij het interpreteren van de resultaten. Daarnaast is het van belang hier op te merken dat er subjectieve ervaringen worden gemeten. Het gaat er dus bijvoorbeeld niet zozeer om of er *de facto* sprake is van gelijkheid tussen deelnemers, maar of deelnemers *ervaren* dat ze al dan niet op gelijke voet staan met andere deelnemers.

De belangrijkste concepten die een rol spelen in dit onderzoek zijn in paragraaf 2.1 reeds aan de orde gekomen. Deliberatie wordt in dit onderzoek begrepen als *een rationeel overleg tussen vrije en gelijke burgers*, waarmee de belangrijkste deliberatieve waarden reeds genoemd zijn: rationaliteit, vrijheid en gelijkheid. Wat betekent dit concreet voor de G1000, en hoe kunnen deze concepten gemeten worden?

Rationaliteit houdt in dat deelnemers argumenten uitwisselen om hun ideeën te ondersteunen of de ideeën van anderen te bekritisieren (Cohen, 1997a). In theorie klinkt dat relatief eenvoudig, maar de verdere conceptualisering en operationalisering van dit concept zijn problematisch: wanneer is deliberatie rationeel en wat telt als een argument? In theoretisch opzicht is het concept *discursieve rationaliteit* van Jürgen Habermas (1998) hier het meest relevant – aangezien Habermas’ rationaliteitsprincipe ten grondslag ligt aan zijn ideeën over deliberatieve democratie – en het meest uitvoerig. Habermas maakt hierin onderscheid tussen epistemische rationaliteit (opvattingen kunnen ondersteund worden met feitelijke informatie en redenen), teleologische rationaliteit (de voorgestelde oplossing leidt redelijkerwijs tot het beoogde doel) en communicatieve rationaliteit (deelnemers aan deliberatie zijn in staat hun opvattingen en rechtvaardiging om te zetten in taalhandelingen). Een mogelijke operationalisering die hier zeer nauw bij aansluit is de Discourse Quality Index (Steenbergen, Bächtiger, Spöndli & Steiner, 2003), een methode die rechtstreeks is gebaseerd op Habermas’ discoursethiek. Deze methode vereist echter een zorgvuldige microanalyse van de inhoud van het overleg tussen deelnemers aan deliberatie, wat buiten de mogelijkheden van dit onderzoek valt.

Een andere optie, die echter veel controversiëler is, is om het oordeel over de rationaliteit van het deliberatieve proces te meten aan de hand van het oordeel van deelnemers over de bijdrage van anderen. In de enquête die gehouden is onder deelnemers van de G1000 werd daarover de volgende vraag opgenomen: “Wat vond u van de rol van uw gesprekspartners; hadden uw gesprekspartners een constructieve bijdrage aan de dialoog?”⁵ Respondenten konden antwoorden middels een antwoordschuif die liep van nul tot honderd, waarbij nul stond voor “geen enkele bijdrage” en honderd voor een “erg constructieve bijdrage”. Aan de hand van de antwoorden op deze vraag kunnen we weinig zeggen over de daadwerkelijke rationaliteit van het debat. Ten eerste gaat het hier om een “constructieve bijdrage”, wat niet noodzakelijkerwijs enkel betrekking heeft op rationaliteit. Wellicht vinden deelnemers dat iemand die zich zeer sympathiek opstelt tijdens een G1000 een veel constructievere bijdrage leveren dan iemand die op norse wijze de beste argumenten aandraagt. Daarnaast kunnen deelnemers de bijdrage van andere als constructief beschouwen omdat ze het ermee eens zijn, ongeacht de argumenten die worden aangedragen. Vanuit dit oogpunt is de waarde van de respons op deze vraag beperkt. Desondanks geeft het inzicht in de wijze waarop deelnemers een G1000 ervaren – een perspectief dat in dit onderzoek centraal staat. Om die reden zullen deze resultaten worden gebruikt om iets te kunnen zeggen over de wijze waarop deelnemers de bijdrage van hun gesprekspartner beoordelen.

Vrijheid betekent dat deelnemers zich enkel op basis van hun deelname aan het deliberatieve proces verbonden weten aan de uitkomsten; voorwaarde hierbij is dus dat de uitkomsten direct te herleiden zijn tot het deliberatieve proces (Cohen, 1997a). Voor een G1000 houdt dat dus in dat de deelnemers de resultaten die aan het einde van de dag gepresenteerd worden, herkennen als uitkomst van het deliberatieve proces dat ze die dag samen doorlopen hebben. In de survey is daar niet direct naar gevraagd. Wel was de volgende vraag opgenomen: “Op het einde van de dag heeft de burgerraad voor tien voorstellen gekozen. ... Wat vindt u van de manier waarop deze tien voorstellen zijn geselecteerd?” Hierbij stond een score van honderd voor ‘spreekt me heel erg aan’ en een score van nul voor ‘spreekt me absoluut niet aan’.

Tegelijkertijd houdt vrijheid ook in dat deelnemers zich gebonden weten aan de resultaten, omdat ze voortkomen uit een proces waar deelnemers zelf onderdeel van zijn geweest. Daarom wordt bij deze deliberatieve waarde ook de volgende vraag meegenomen: “Wie is volgens u vooral verantwoordelijk voor de uitvoering van de voorstellen van de

⁵ Deze vraag was nog niet opgenomen in de enquête die is ingevuld door de deelnemers van de G1000 in Amersfoort.

G1000?” Deelnemers konden hier kiezen voor de opties “Deelnemers zoals ik”, “De burgerraad” (de mensen die zich aan het einde van de dag aanmeldden voor een van de initiatiefgroepen), “De gemeenteraad van [de gemeente waar de G1000 plaatsvond]”, “Anders” of “Weet ik niet”. Wie koos voor de optie “Anders” kon vervolgens in een open vraag zijn antwoord toelichten. Ook die antwoorden zullen meegenomen worden in de analyse. In Amersfoort werd daarnaast gevraagd of deelnemers zich hebben aangemeld voor de vervolgbijeenkomst van 12 april 2014 om verder te werken aan het concretiseren van de geselecteerde ideeën. Ook in Uden werd gevraagd of deelnemers zich hebben aangemeld voor een vervolgbijeenkomst. In Groningen en Amsterdam is gevraagd of deelnemers zich hebben aangemeld voor een van de initiatiefgroepen (een groep deelnemers die met één van de voorstellen van de G1000 aan het werk gaat). Hoewel de vraagstelling verschilt, zijn deze resultaten samengevoegd omdat hetzelfde wordt gemeten, namelijk of deelnemers bereid zijn verder aan het werk te gaan met de uitkomsten van een G1000. Vanuit de data is uiteraard niet op te maken of deelnemers ook daadwerkelijk naar een dergelijke bijeenkomst zijn geweest, maar het biedt in elk geval een weergave van de intentie van de deelnemers om verder met de resultaten aan het werk te gaan.

Gelijkheid houdt in dat iedereen een gelijke kans heeft op deelname, en dat binnen het deliberatieve proces iedere stem even zwaar weegt. Ook is het van belang dat deelnemers elkaar deliberatieve kwaliteiten toekennen (Cohen, 1997a; 1997b). ‘Een gelijke stem’ moet hier overigens niet primair begrepen worden als een gelijke invloed bij een eventuele stemming (wat per slot van rekening een aggregatietechniek is), maar in de eerste instantie als een gelijke inbreng in het debat. In dit onderzoek gaat het bovendien vooral om de gelijkheid tijdens de G1000, dus niet hoe deze waarde voorafgaand aan een G1000 is uitgewerkt (bijvoorbeeld in hoe het selectieproces van deelnemers is verlopen).

Twee vragen die aan de deelnemers van een G1000 zijn voorgelegd hebben, al zij het wederom indirect, betrekking op deze waarde. Allereerst de vraag “In hoeverre voelde u zich aan uw tafel vrij om te zeggen wat u wilde?” Hierbij stond de score nul voor “helemaal niet vrij” en de score honderd voor “heel vrij”. De vraagstelling zou kunnen suggereren dat deze vraag eerder gerelateerd is aan de deliberatieve waarde *vrijheid*, maar dat is niet het geval. Pas wanneer deelnemers zich vrij voelen om te zeggen wat ze willen, kan er sprake zijn van gelijkheid. Als sommige mensen zich niet vrij voelen zich uit te spreken, kunnen ze minder bijdragen aan de deliberatie en hebben daardoor minder invloed op de resultaten.⁶ Gelijkheid

⁶ Dat neemt niet weg dat de deliberatieve waarden vrijheid en gelijkheid nauw gerelateerd zijn. Gelijkheid is een noodzakelijke voorwaarde om legitieme uitkomsten te bereiken, en slechts dan kunnen deelnemers zich in vrijheid

houdt ook in dat deelnemers zich gehoord voelen. Wanneer dat namelijk niet het geval is, wil dat zeggen dat er kennelijk wel naar anderen is geluisterd, maar niet naar die ene deelnemer, wat zou betekenen dat die anderen meer invloed hebben op de resultaten. Daarom wordt ook de volgende vraag meegenomen: “In hoeverre voelde u zich aan uw tafel gehoord door uw gesprekspartners?” waarbij een score van nul staat voor “helemaal niet gehoord” en een score van honderd voor “heel erg gehoord”. Ook hier moet opgemerkt worden dat het gaat om de subjectieve ervaring van de deelnemer, en niet om een objectieve observatie.

Waar mogelijk zal ter verduidelijking van de analyse, of bij het zoeken naar een logische verklaring voor bepaalde bevindingen, gebruik gemaakt worden van de antwoorden op verschillende open vragen. Zo werd de deelnemers gevraagd wat er nog verbeterd zou kunnen worden aan een G1000, wat redenen zijn om deelname aan een G1000 aan te bevelen of deelname juist niet aan te bevelen.

aan die uitkomsten binden; wanneer sommige deelnemers meer invloed hebben op de resultaten wordt de vrijheid van degenen die minder invloed hebben ingeperkt.

4 | Analyse en resultaten: de G1000 vanuit deelnemersperspectief

In deze paragraaf staan de analyse en de resultaten van de verzamelde surveydata centraal. Achtereenvolgens wordt stilgestaan bij de kenmerken van deelnemers van een G1000, de waardering van deelnemers voor een G1000 en hun ervaringen met betrekking tot de deliberatieve waarden, en de wijze waarop de ervaringen van deelnemers verklaard kunnen worden vanuit het deliberatieve democratiemodel.

4.1 Wie nemen er deel aan een G1000?

Om de uitkomsten van de evaluaties goede te kunnen begrijpen is het allereerst van belang inzicht te hebben in wat voor soort mensen deelneemt aan een G1000. Dat het een enorme uitdaging is om een representatieve groep burgers bij elkaar te krijgen voor een deliberatief evenement is in veel onderzoeken terug te lezen (zie bijvoorbeeld Mendelberg, 2002; Ryfe, 2005) en bleek eerder ook al bij de G1000 in België (G1000, 2012; Caluwaerts & Reuchamps, 2014). Zelfs wanneer een groep random geselecteerde burgers wordt uitgenodigd is het moeilijk om een representatieve groep burgers bij elkaar te krijgen, omdat de uitgenodigde burgers niet verplicht kunnen worden tot deelname en er dus alsnog een zelfselectie-bias optreedt.

Hoe zit dat met G1000-bijeenkomsten die in Nederland plaatsvinden? Ook daar blijkt dat de deelnemers een zeer homogene groep vormen, waar jongeren, mensen met een niet-Nederlandse achtergrond en laagopgeleiden sterk ondervertegenwoordigd zijn. In tabel 2 is een overzicht weergegeven van de deelnemers per G1000, opgesplitst naar geslacht, leeftijdscategorie, opleidingsniveau en etniciteit. Deze tabel is enkel gebaseerd op data uit de enquêtes, omdat bij G1000-bijeenkomsten deze gegevens niet geregistreerd zijn. Observaties van onderzoekers ter plaatse bevestigen echter deze cijfers (Michels & Binnema, 2015a, 2015b).

Als het gaat om geslacht valt het op dat vrouwen over het algemeen goed vertegenwoordigd zijn; enkel in Uden zijn mannen, met iets meer dan 72% van het aantal deelnemers, oververtegenwoordigd. In Amersfoort zijn de vrouwen juist sterker vertegenwoordigd dan mannen. Bij de andere twee bijeenkomsten is het ongeveer gelijk verdeeld. Wat betreft leeftijd is een sterke oververtegenwoordiging van ouderen te zien. Het overgrote deel van de deelnemers is tussen de 44 en 64 jaar, en in Uden is ook een zeer grote groep 65-plussers aanwezig. Met name jongeren onder de 24 zijn duidelijk afwezig – hoewel dit in de tabel versterkt wordt doordat hier sprake is van een kleinere categorie (16-24 jaar in

Uden en Amsterdam, 18-24 jaar in Amersfoort en Groningen). Een van de mogelijke oorzaken dat jongeren slecht vertegenwoordigd zijn, is dat ze op zaterdag vaak al andere activiteiten ondernemen, bijvoorbeeld omdat ze lid zijn van een sportclub (Michels & Binnema, 2015b). Als het gaat om opleidingsniveau zijn de hoogopgeleiden (mensen met ten minste een hbo of wo propedeuse) sterk oververtegenwoordigd. Alleen in Uden is er ook nog een relatief grote groep met een opleiding van middelbaar niveau (vanaf mbo niveau 2, alsook havo/vwo vanaf de vierde klas). Tot slot blijkt dat het overgrote deel van de deelnemers in Nederland is geboren. Dit beeld bevestigt een van de vaak gehoorde kritieken op deliberatieve democratie, namelijk dat vooral witte, hoogopgeleide mensen hieraan deelnemen en dat jongeren en mensen met een (in dit geval) niet-Nederlandse achtergrond sterk ondervertegenwoordigd zijn.

Tabel 2: Aantallen en percentages van deelnemers aan de 1-meting per G1000 en in totaal naar geslacht, leeftijd, opleidingsniveau en afkomst

		Amersfoort		Uden		Groningen		Amsterdam		Totaal	
		<i>n</i>	%	<i>n</i>	%	<i>n</i>	%	<i>n</i>	%	<i>n</i>	%
Geslacht	Man	65	40,6	39	72,2	54	47,8	14	51,9	172	48,6
	Vrouw	95	59,4	15	27,8	59	52,2	13	48,1	182	51,4
Leeftijd	16 t/m 24 jaar	1	0,6	0	0,0	8	7,1	0	0,0	9	2,5
	25 t/m 34 jaar	11	6,9	1	1,9	15	13,3	3	11,1	30	8,5
	35 t/m 44 jaar	26	16,3	4	7,4	17	15,0	2	7,4	49	13,8
	45 t/m 54 jaar	57	35,6	9	16,7	26	23,0	8	29,6	100	28,2
	55 t/m 64 jaar	36	22,5	21	38,9	31	27,4	7	25,9	95	26,8
	65 jaar of ouder	29	18,1	19	35,2	16	14,2	7	25,9	71	20,1
Opleidingsniveau	Laag	12	7,5	7	13,0	10	8,8	2	7,4	31	8,9
	Midden	19	11,9	17	31,5	16	14,2	2	7,4	54	15,5
	Hoog	128	80,0	29	53,7	84	74,3	22	81,5	263	75,6
Afkomst	Nederlands ^a	-	-	50	92,6	102	90,3	22	81,5	174	91,1
	Niet-Nederlands	-	-	3	5,5	10	8,8	4	14,8	17	8,9

^a 'Nederlands' zijn de deelnemers die in Nederland zijn geboren (ongeacht of hun ouders in Nederland zijn geboren). Aan deelnemers aan de G1000 in Amersfoort is niet gevraagd naar hun afkomst.

NB: bij opleidingsniveau en afkomst konden deelnemers ervoor kiezen geen antwoord te geven; daardoor is de som van de percentages niet in alle gevallen 100%.

De homogeniteit van de deelnemers wordt overigens ook door verschillende deelnemers genoemd als verbeterpunt van de G1000. Op de vraag 'wat zou beter kunnen' antwoord een deelnemer van de G1000 Amersfoort bijvoorbeeld: "zorg dat er meer burgers zijn, ook uit alle sociale klassen en lagen van de bevolking". Een deelnemer van de G1000 Groningen merkt op: "meer diversiteit, nu te veel gelijkgestemden".

Een ander aspect dat is meegenomen in de vragenlijst is de tevredenheid over de lokale overheid.⁷ De deelnemers kregen vier stellingen voorgelegd, waarbij op een schaal van 1 tot 5 aangegeven kon worden in hoeverre men het eens was. De vier stellingen luiden als volgt: (1) ‘De gemeente weet goed wat er onder de bevolking leeft’, (2) ‘Mensen zoals ik hebben geen invloed op het gemeentelijk beleid’, (3) ‘De gemeente is niet geïnteresseerd in meningen van mensen zoals ik’ en (4) ‘Het gemeentebestuur heeft echt het beste met ons voor’. Ondanks het feit dat de scores op deze stellingen een zeer sterke significante samenhang vertonen, levert het weinig relevante informatie op. Wanneer de respons wordt samengevoegd tot één variabele ‘politieke tevredenheid’ ($\alpha=0.83$) levert dat een gemiddelde score van 3.1 op ($SD=0.80$) – er is dus geen sprake van een zeer uitgesproken tevredenheid of ontevredenheid over de lokale overheid. Bovendien is er geen significante correlatie tussen deze scores en de waardering van deelnemers voor een G1000. Het is dus niet zo dat alle deelnemers ofwel heel positief, ofwel heel negatief tegenover de lokale politiek staan. Evenmin heeft dat aantoonbare invloed op de waardering voor een G1000. Bovendien ligt het in lijn met de algemene houding tegenover lokale politiek en lokaal bestuur, wat in Nederland gemiddeld zes punten op een schaal van tien scoort (Dekker & Den Ridder, 2015).⁸

Tot slot valt het op dat slechts 20% van de deelnemers aangeeft ‘politiek actief’ te zijn in de betreffende gemeente (het betreft hier dus specifiek lokale politiek, en niet of iemand binnen een ander gremium politiek actief is). Wel geeft 95% van de deelnemers aan gestemd te hebben tijdens de meest recente gemeenteraadsverkiezingen, tegenover een gemiddelde opkomst van 54% in Nederland.⁹ Tegelijkertijd is het opvallend dat slechts 13% van de deelnemers aangeeft lid te zijn van een politieke partij.¹⁰ Daaruit kunnen we concluderen dat deelnemers aan een G1000 over het algemeen geen actieve politieke betrokkenheid aan de dag leggen, maar evenwel niet sceptisch staan tegenover de (lokale) democratie.

Uit het voorgaande blijkt dat de G1000 qua publiek te vergelijken is met andere deliberatieve experimenten waar random-selectie gepaard gaat met zelfselectie (Karjalainen & Rapeli, 2014; Ryfe, 2005). Het publiek is namelijk relatief homogeen; jongeren, lager opgeleiden en mensen met een niet-Nederlandse achtergrond zijn sterk

⁷ Bij de G1000 Amersfoort was dit element nog niet opgenomen in de enquête.

⁸ Daarbij dient opgemerkt te worden dat het SCP politieke tevredenheid vooral meet aan de hand van prestaties (bijvoorbeeld de kwaliteit van gemeentelijke voorzieningen) en niet zozeer aan de hand van responsiviteit van bestuurders en politici, terwijl de stellingen in de G1000 survey meer betrekking hebben op dat laatste.

⁹ Deze vraag werd echter alleen gesteld in de surveys onder deelnemers van de G1000 Amersfoort en de Burgertop Amsterdam. Er werd niet gevraagd op welke partij men had gestemd.

¹⁰ Hoewel dit altijd nog ruimschoots meer is dan het landelijke gemiddelde van slechts 2,2% (Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen, 2016).

ondervertegenwoordigd. Daarnaast gaat het om een groep burgers die wel politiek geïnteresseerd is (het overgrote deel heeft gestemd bij de meest recente lokale verkiezingen), maar verder niet actief (zowel wat betreft partijlidmaatschap als andere vormen van politieke participatie).

Helaas is er geen data beschikbaar van de mensen die wel waren uitgenodigd voor een G1000, maar niet hebben deelgenomen. Onderzoeken naar non-respons wijzen er onder andere op dat leeftijd en sociaaleconomisch perspectief (waaronder opleidingsniveau) belangrijke voorspellende factoren zijn voor deelname aan deliberatie – wat wordt bevestigd in tabel 2, maar ook de bereidheid eigen opvattingen bloot te stellen aan tegenstrijdige opinies (Karjalainen & Rapeli, 2014). Het deliberatieve karakter van een G1000 zal dus een bepaald soort burgers aanspreken. Het gevaar hierbij is dat “deliberation becomes more a consequence than a catalyst of democratic socialization”, aldus Ryfe (2005: 52). Anderzijds is het niet het geval dat hoger opgeleiden *per definitie* voorstander zijn van directe vormen van democratie – juist omdat zij gemiddeld meer vertrouwen hebben in politici en bestuurders (Den Ridder, Dekker & Van Houwelingen, 2016). Hoe dan ook, de resultaten van dit onderzoek hebben betrekking op een specifieke groep burgers, en mocht de G1000 er in de toekomst in slagen een meer representatief publiek te trekken, dan zullen waarschijnlijk ook de uitkomsten van de evaluatie anders zijn.

4.2 Hoe worden de deliberatieve waarden geëvalueerd na een G1000?

De waardering van deelnemers voor de G1000 kan afgeleid worden uit hun antwoord op de volgende vraag: “Stel dat een familielid, vriend of vriendin, een goede collega of bekende wordt uitgenodigd om deel te nemen aan een G1000 bijeenkomst in zijn of haar woonplaats. Als zij of hij u om advies vraagt, zou u hem of haar dan aanbevelen om deel te nemen? Wilt u antwoorden met een cijfer van 0 (zou het zeker niet aanbevelen) tot 10 (zou het zeker wel aanbevelen).” Met een gemiddelde score van 7.94 (SD=1.90) is de kans dat deelnemers anderen aanraden gehoor te geven aan een uitnodiging voor een G1000 zeer hoog. Deelnemers zijn dus in elk geval positief over de G1000, en uit het feit dat deelnemers anderen ook zouden aanraden deel te nemen aan een G1000, kunnen we afleiden dat ze het, om welke reden dan ook, een nuttige tijdsinvestering vinden.

Geldt die positieve score ook voor het deliberatieve karakter van de G1000? Vier vragen uit de survey zijn belangrijk om daar iets over te kunnen zeggen:

- “In hoeverre voelde u zich aan uw tafel vrij om te zeggen wat u wilde?” [Mate van vrijheid]
- “In hoeverre voelde u zich aan uw tafel gehoord door uw gesprekspartners?” [Mate van gehoord voelen]
- “Op het einde van de dag heeft de burgerraad voor tien voorstellen gekozen. ... Wat vindt u van de manier waarop deze tien voorstellen zijn geselecteerd?” [Evaluatie selectiemethode]
- “Wat vond u van de rol van uw gesprekspartners; hadden uw gesprekspartners een constructieve bijdrage aan de dialoog?” [Evaluatie bijdrage gesprekspartners]

Ook op het vlak van deze deliberatieve waarden scoort de G1000 hoog, zoals te zien in tabel 3. Deelnemers voelen zich over het algemeen vrij om te zeggen wat ze willen zeggen, deelnemers voelen zich gehoord en zijn van mening dat hun gesprekspartners een constructieve bijdrage aan de dialoog hebben geleverd. Alleen de selectietechniek wordt minder positief geëvalueerd; dit onderdeel scoort gemiddeld 56.72 (SD=26.06) op een schaal van 100.

Tabel 3: Gemiddelde score deliberatieve waarden

	Aantal	Gemiddelde score	Standaardafwijking
Mate van vrijheid	353	83,27	17,65
Mate van gehoord voelen	353	76,02	19,01
Evaluatie selectiemethode	350	56,72	26,06
Evaluatie bijdrage gesprekspartners ^a	194	72,39	17,52

^a Deze vraag was na de G1000 in Amersfoort nog niet in de survey opgenomen

Wel is er een hoge standaardafwijking, wat zegt dat de scores gespreid zijn. Een van de redenen kan zijn dat uitkomsten per G1000 verschillen. Maar ook wanneer de scores per G1000 bekeken worden, blijkt er geen sprake te zijn van zeer grote verschillen. De verschillen die er zijn tussen verschillende G1000'en, blijken niet significant. Ook als de evaluatie van deliberatieve waarden per G1000 wordt opgesplitst, is er nog altijd sprake van een relatief grote spreiding. Er is, zoals redelijk te verwachten bij een gemiddeld hoge score, sprake van een sterk links-scheve verdeling. Dus een meerderheid is steeds positief, de mensen die lagere scores geven zijn gematigd tot zeer sceptisch. Aangezien de scores bij de verschillende G1000'en geen significante verschillen vertonen en het verloop van de bijeenkomsten bovendien vergelijkbaar

is,¹¹ wordt in het vervolg van de analyse enkel gebruik gemaakt van de samengevoegde dataset, zonder die op te splitsen naar bijeenkomst.

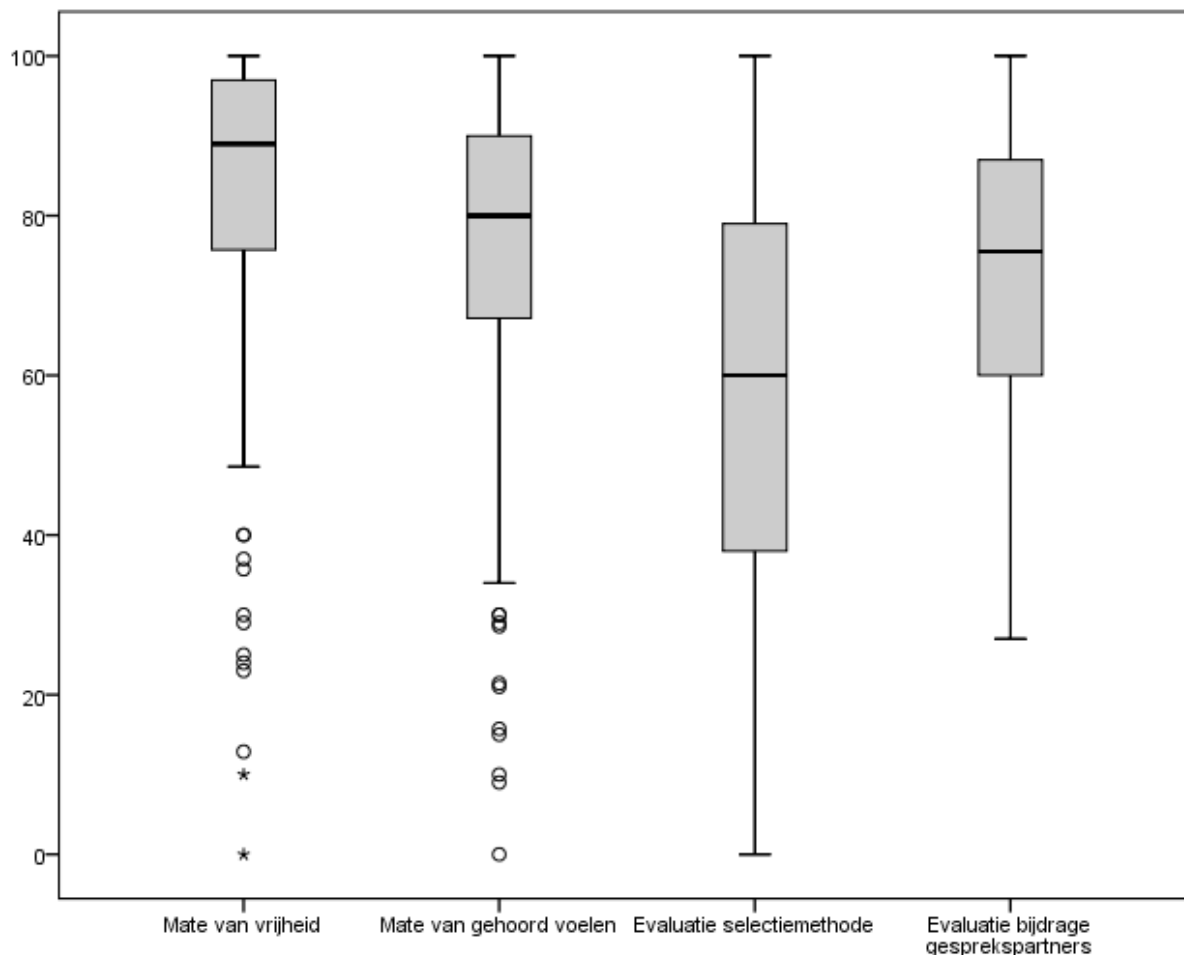
In figuur 1 is per deliberatieve waarde de boxplot te zien, waarmee nog meer inzicht wordt gegeven in de spreiding van de scores. Zo is te zien dat 75% van de deelnemers een score tussen de 75 en 100 geeft op de vraag in hoeverre men zich vrij voelde te zeggen wat men wilde zeggen. Dat geeft dus aan dat het overgrote deel van de deelnemers zich tijdens de G1000 vrij voelde om zich te uiten. Voor de overige 25% van de deelnemers komt de score ook niet lager dan 50% - met uitzondering van een aantal uitschieters naar beneden. Wat betreft de mate waarin deelnemers zich gehoord voelden tijdens een G1000 lopen de scores iets meer uiteen, maar ook hier is het merendeel zeer positief: 75% van de deelnemers geeft een score tussen de 65 en 100. De resterende deelnemers geven een score tussen de 35 en 65 – ook hier met uitzondering van een aantal uitschieters naar beneden. Het overgrote deel van de deelnemers voelt zich dus gehoord tijdens een G1000. Ook wordt de bijdrage van andere deelnemers overwegend positief geëvalueerd: 75% van de deelnemers geeft een score hoger dan 60. De resterende 25% van de deelnemers geeft een score tussen de 30 en 60. Het merendeel van de deelnemers van een G1000 vindt dus dat andere deelnemers een constructieve bijdrage leveren aan de dialoog.

Wat het meest opvalt in figuur 1 is dat de evaluatie van de selectiemethoden minder positief uitvalt dan de evaluatie van de andere deliberatieve waarden. De helft van de deelnemers geeft hier een score onder de 60, wat aangeeft dat de manier waarop de voorstellen tijdens een G1000 geselecteerd zijn hen niet of in mindere mate aanspreekt. Dat is ook terug te zien in de antwoorden op de open vragen. Op de vraag wat anders of beter zou kunnen aan een G1000 wordt bij iedere G1000 door meerdere deelnemers kritiek geuit op de selectie van de uiteindelijke ideeën. De kritiek heeft betrekking op verschillende elementen uit de selectiemethode. Allereerst merken verschillende deelnemers op dat plannen die veel overlap hadden vaak niet verkozen werden omdat ze individueel te weinig stemmen kregen, maar bij elkaar opgeteld waarschijnlijk wel in de eindselectie zouden zijn opgenomen. Zo merkt een deelnemer van de G1000 in Amersfoort op: “Ik vond de manier van selecteren vreemd. Als drie voorstellen uit dezelfde groep die erg op elkaar leken ongeveer evenveel punten hadden kon

¹¹ In Amersfoort en Groningen werd een vrijwel identieke procedure gevolgd. Uden en Amsterdam wijken hier enigszins vanaf (zo had Amsterdam een vooraf opgestelde agenda, en was er geen sprake van random selectie maar was in principe iedere burger van de gemeente uitgenodigd) maar komen in essentie op hetzelfde neer: kleine groepen burgers werken met elkaar ideeën voor de lokale gemeenschap verder uit; voor het nemen van collectieve beslissingen wordt gebruik gemaakt van aggregatietechnieken. De genoemde verschillen leiden niet tot significant verschillende resultaten. Zie o.a. Michels & Binnema (2015a; 2015b) voor een meer gedetailleerde beschrijving van de verschillende G1000-bijeenkomsten.

het zijn dat ze het alledrie [sic] niet werden. Daar klopt iets niet in en daar begon ik me langzamerhand aan te ergeren.” Of, zoals een andere deelnemer van de G1000 Amersfoort opmerkt: “Er waren heel veel voorstellen die enorm overlaptten, maar die individueel nu buiten de boot vielen.”

Figuur 1: Boxplots voor de evaluatie van de deliberatieve waarden

Een ander kritiekpunt gerelateerd aan de selectiemethode betreft de betrouwbaarheid van de manier waarop de deelnemers hun stem konden uitbrengen. In Amersfoort en Groningen kregen deelnemers stickers die ze bij de voorstellen van hun voorkeur konden plakken om zo uiteindelijk een top tien samen te stellen. Een deelnemer van de G1000 in Groningen wijst erop dat die manier van stemmen niet geheel waterdicht is: “Nu was het heel makkelijk te manipuleren, door alle stickers (b.v.) op je eigen plan te plakken, om dan eventueel zelfs nog weer nieuwe te gaan halen.” Ook een deelnemer uit Amersfoort wijst op dit punt: “De stemming van de beste plannen waren niet sluitend. De stickers kon je op je eigen plan plakken en als jou groep wat groter is dan is het punten voordeel wel heel erg aanwezig. [sic]” Daarmee geven deze deelnemers aan de stemming niet betrouwbaar te vinden.

Niet alleen de selectiemethode zelf, maar ook de beschikbare tijd om tot een keuze te komen wordt door sommigen als belemmering ervaren. Een deelnemer van de G1000 in Uden merkt op: “Er is te weinig tijd om de ideeën uit te leggen, waardoor ze bij volgende rondes als trefwoord vermeld worden, en niemand weet wat er bedoelt [sic] wordt, en waar het over gaat. Zo gaan heel goede plannen verloren.”

Tot slot wordt er ook kritiek geuit over de wijze waarop de agenda voor een G1000 tot stand kwam; bijvoorbeeld over het feit dat na de stemronde de moderator van de dag onderwerpen in de agenda samenvoegde vanwege thematische overlap. “De onderwerpen die als eerste 10 werden genoteerd laten staan. Niet bij elkaar vegen en vervolgens laten verdwijnen in een ander onderwerp” aldus een deelnemer van de G1000 Amersfoort. Voor een deelnemer uit Groningen leidde de manier waarop de agenda werd bepaald zelfs tot een teleurstelling over de G1000 als geheel: “De bijeenkomst stelde me teleur. Ik vond de organisatie van de dag heel goed, maar inhoudelijk vond ik het slecht. Dat kwam vooral omdat het onduidelijk voor mij was hoe de selectie van thema's tot stand kwam.”

Uit de enquêteresultaten blijkt dat de verschillende G1000'en een positieve evaluatie krijgen als het gaat om de mate waarin deelnemers zich vrij voelen om te zeggen wat ze willen zeggen, de mate waarin deelnemers het idee hebben op gelijke voet te staan met andere deelnemers, en de mate waarin deelnemers vinden dat hun gesprekspartners en constructieve bijdrage leveren aan de dialoog. Deelnemers zijn kritischer over de wijze waarop voorstellen worden geselecteerd, met name vanwege de tekortkomingen en het gebrek aan transparantie van de gehanteerde methode. Ondanks dat zou het merendeel van de deelnemers deelname aan een G1000 aanbevelen aan anderen. Het is echter moeilijk om op basis van enkel deze informatie tot een oordeel te komen over het deliberatieve karakter van de G1000. Dat een G1000 positief geëvalueerd wordt is te verwachten, omdat de mensen die deelnemen daar zelf voor gekozen hebben, wat aannemelijk maakt dat ze op voorhand al positief zijn over een G1000. Mogelijk heeft dat ook invloed op de evaluatie van de deliberatieve waarden. Om antwoord te geven op de vraag in hoeverre de deliberatieve waarden van belang zijn voor het succes van een G1000, is een nadere analyse van de data vereist.

4.3 Het belang van deliberatie voor het succes van een G1000

De vraag is nu: bestaat er samenhang tussen de scores voor de deliberatieve waarden en de waarschijnlijkheid dat men deelname aan een G1000 aanbeveelt aan anderen, en is er samenhang tussen de afzonderlijke deliberatieve waarden? Die samenhang blijkt er zeker te zijn. Elke deliberatieve waarde vertoont een positieve significante correlatie met de andere

deliberatieve waarden,¹² alsook een significante positieve correlatie met het aanbevelen van deelname aan een G1000. Het is echter lastig te interpreteren wat deze samenhang wil zeggen. Het zou kunnen zijn dat mensen die zich gehoord en gelijk voelen tijdens een G1000, en tevreden zijn over de bijdrage van andere deelnemers en over de selectiemethode, eerder deelname aan een G1000 zullen aanbevelen dan mensen die ontevreden zijn over die aspecten. In dat geval zou het succes van een G1000 verklaard kunnen worden vanuit de deliberatieve waarden. Er is echter ook een andere verklaring mogelijk, die een meer nuchtere kijk op een G1000 biedt: de correlatie tussen de deliberatieve waarden en het aanbevelen van een G1000 komt simpelweg doordat sommige deelnemers consequent hoge scores geven, en andere deelnemers consequent lage scores geven.

De deliberatieve waarde die de meeste samenhang vertoont met het aanbevelen van een G1000 is de selectiemethode ($r=0.421$, $n=350$, $p<.01$). Dat is een interessant gegeven, gezien dit juist de waarde was die het laagste scoorde in de evaluatie en waar deelnemers veel kritiek op uitten in hun antwoorden op open vragen. Bovendien betreft het een onderdeel van de G1000 waar gebruik werd gemaakt van aggregatietechnieken. De sterkste correlatie is die tussen de mate waarin mensen zich gehoord voelen en de evaluatie van de bijdrage van de gesprekspartners ($r=0.663$, $n=193$, $p<.01$). Een mogelijke verklaring hiervoor is dat wederkerigheid van belang is bij deliberatie en het gevoel gehoord te zijn hand in hand gaat met de constructieve inbreng van andere deelnemers. Of, iets sceptischer geformuleerd, dat mensen pas tevreden zijn over de bijdrage van andere gesprekspartners wanneer ze zelf het idee hebben gehoord te zijn of wanneer ze zichzelf herkennen (en indirect dus ook gehoord voelen) in de inbreng van andere deelnemers.

Op basis van deze analyse kan de eerste hypothese in dit onderzoek aanvaard worden: er blijkt inderdaad een positieve correlatie tussen de evaluatie van de deliberatieve waarden, en de mate waarin deelnemers een G1000 waarderen (afgeleid van de waarschijnlijkheid dat ze deelname aan een G1000 aan anderen zullen aanraden).

Dat deelnemers tevreden zijn over de G1000 zal de voorstanders van deliberatieve democratie deugd doen, maar het is nog niet voldoende om de G1000 tot een (deliberatief) succes te maken. Volgens Cohen (1997a) weten burgers zich gebonden aan de resultaten op basis van hun

¹² Samenvoegen tot één schaal blijkt evenwel niet mogelijk: wanneer alle vier de items worden meegewogen is Cronbach's Alpha 0.735, maar wordt de data uit Amersfoort ($n=160$) niet meegeteld omdat daar het item over de evaluatie van de bijdrage van gesprekspartners nog niet in de survey was opgenomen. Wordt dit item verwijderd (en dus de data van alle G1000'en meegewogen), dan is de betrouwbaarheid van de schaal nog lager ($\alpha=0.562$).

deelname aan het deliberatieve proces. Daarmee bedoelt hij allereerst dat er geen andere gronden kunnen zijn (zoals dwang of manipulatie) waarop burgers zich aan bepaalde besluiten verbonden weten, maar daarnaast impliceert dit ook dat burgers zich eveneens committeren aan de uitvoer van de genomen besluiten. De ambitie van de G1000 is dan ook dat burgers zelf aan het werk gaan met de resultaten van de dag, om zo de gemaakte plannen daadwerkelijk te realiseren – waar nodig met ondersteuning van bijvoorbeeld de gemeente. Maar zijn deelnemers van een G1000 daar ook toe bereid? Van de ondervraagden heeft de meerderheid zich niet aangemeld voor een vervolgbijeenkomst (n=209). Een minderheid van 40% (n=135) heeft dat wel gedaan.

Uiteraard kunnen er verschillende redenen zijn waarom deelnemers zich niet aanmelden voor een initiatiefgroep. Ten eerste kunnen er zeer basale redenen zijn waarom personen zich niet aanmelden voor een initiatiefgroep. Deelnemers aan de enquête konden aangeven wat daar de reden voor was. Veel deelnemers geven aan dat men het al druk genoeg heeft met werk, gezin of andere (maatschappelijke) verplichtingen. Ook zijn er deelnemers die denken niet capabel genoeg te zijn om bij te dragen aan een initiatiefgroep, of niet weten wat ze daaraan kunnen toevoegen.

Ten tweede kan het te maken hebben met wie burgers verantwoordelijk achten voor het verder uitwerken en realiseren van de ideeën. Daarover blijken verschillende ideeën te bestaan bij de deelnemers. Op de vraag “Wie is er verantwoordelijk voor de uitvoer van de ideeën?” kiest slechts 17,8% van de ondervraagde deelnemers voor de antwoordoptie ‘Burgers zoals ik’. 38,4% meent dat de Burgerraad verantwoordelijk is, ofwel de deelnemers die zich aan het einde van de G1000 aan een van de gekozen initiatieven verbonden hebben. Maar zelfs als deelnemers zich aan een dergelijke initiatiefgroep verbinden, blijkt het moeilijk de ideeën in de praktijk te brengen (Binnema & Boogaard, 2015; Boogaard & Binnema, 2015; Smets & Vlind, 2015). Ruim een kwart (26,3%) is van mening dat de gemeenteraad verantwoordelijk is voor het uitvoeren van de plannen van een G1000. Wanneer een deelnemer aangeeft dat de gemeenteraad met de ideeën aan het werk moet, is het logisch dat die persoon zich ook niet aanmeldt voor een van de initiatiefgroepen. Een deelnemer uit Groningen is er eerlijk over: “Wil wel invloed uitoefenen, maar niet mee organiseren.” De overige deelnemers kozen de optie ‘anders’ (14,1%) of ‘geen mening’ (3,4%). Veel ondervraagden die voor de optie ‘anders’ kozen geven bij de toelichting aan dat ze vinden dat de deelnemers of de burgerraad de ideeën *samen* met de gemeenteraad verder moet uitwerken en uitvoeren.

Ten derde is het mogelijk dat er een verband is tussen hoe deelnemers een G1000 ervaren en of ze zich aanmelden om verder te werken aan een initiatief. Zo stelt een deelnemer uit Uden het volgende:

Ik dacht een specifiek idee rond de zorg voor ouderen in te brengen. Maar ik heb me daar teveel van voorgesteld; echt een idee inbrengen op zo'n massabijeenkomst is gewoon niet mogelijk. Op deze manier van werken/peilen zal het altijd bij fietspaden en futuristische ideeën [sic] blijven die verder komen. Teleurgesteld ben ik in de loop van de middag naar huis gegaan.

Voor deze deelnemer was het verloop van de dag dus van invloed op de bereidheid om verder bij te dragen aan het uitvoeren van de ideeën van de G1000. Expliciet wordt daarbij verwezen naar de procedures en selectiemethode die gebruikt is. Maar is dat ook op te maken uit de kwantitatieve gegevens? In tabel 3 is een overzicht te zien van de gemiddelde scores voor de deliberatieve waarden, opgesplitst naar deelnemers die zich wel hebben aangemeld voor een initiatiefgroep en deelnemers die zich niet hebben aangemeld voor een initiatiefgroep. Daarin valt op dat het gemiddelde oordeel van deelnemers die zich *niet* hebben aangemeld voor een initiatiefgroep structureel lager is dan het gemiddelde oordeel van deelnemers die zich *wel* hebben aangemeld om een bijdrage te leveren aan de verdere uitwerking en uitvoer van de resultaten. Het grootste verschil betreft de evaluatie van de selectiemethoden. Dat verschil blijkt bovendien significant te zijn: $t(338)=4.029$, $p<.001$, $M_{\text{verschil}}=11,42$. Met uitzondering van het gevoel van vrijheid blijken ook alle andere scores significant te verschillen, zoals te zien is in tabel 4.

Dat er geen significant effect is voor de mate van vrijheid, heeft mogelijk te maken met het feit dat het overgrote deel van de deelnemers aangaf zich bij deelname aan een G1000 vrij te voelen om te zeggen wat ze wilden zeggen (zie ook figuur 1). Dat juist voor de evaluatie van de selectiemethode het sterkste effect optreedt als het gaat om de bereidheid al dan niet aan een van de plannen van een G1000 verder bij te dragen, wijst erop dat het gebruik van aggregatietechnieken een verstoring effect kan hebben op het succes van deliberatie. Wanneer de gehanteerde stemmethodes onvoldoende draagvlak hebben onder de deelnemers, heeft dat een negatief effect op de mate waarin mensen bereid zijn zich eigenaar te maken van de agenda en resultaten van een G1000. Met andere woorden: dit verhindert mensen zich te begrijpen als ‘medewetgever’ – een kernconcept in de deliberatieve democratietheorie (Habermas, 1974;

1999). Wat dit betekent voor de theoretische discussie omtrent het bereiken van consensus via deliberatie, komt in paragraaf 5.2 aan de orde.

Tabel 4: De waardering voor een G1000 en deliberatieve waarden, opgesplitst naar deelnemers die zich wel hebben aangemeld voor een vervolgbijeenkomst en deelnemers die zich niet hebben aangemeld voor een vervolgbijeenkomst

	Aangemeld voor een vervolgbijeenkomst	Aantal	Standaard-afwijking	Gemiddelde score	Gemiddeld verschil	Significant ^a
Mate van aanbevelen G1000	Ja	135	1,55	8,20	0,44	Ja
	Nee	209	2,08	7,76		
Mate van vrijheid	Ja	135	15,66	85,35	3,42	Nee
	Nee	208	18,67	81,93		
Mate van gehoord voelen	Ja	135	17,31	79,35	5,38	Ja
	Nee	208	19,49	73,97		
Evaluatie selectiemethode	Ja	133	24,92	63,61	11,42	Ja
	Nee	207	25,96	52,17		
Evaluatie bijdrage gesprekspartners	Ja	85	17,60	75,27	5,52	Ja
	Nee	102	17,30	69,75		

^a Voor alle gevonden significante effecten geldt dat $p < .01$

Over het algemeen kan op basis van voorgaande analyse gesteld worden dat de deliberatieve waarden van significant belang zijn voor het succes van een G1000. Daarmee kan ook de tweede hypothese in dit onderzoek aanvaard worden: een hogere waardering voor de deliberatieve waarden hangt niet alleen samen met een hogere kans dat deelnemers deelname aan een G1000 zullen aanbevelen aan anderen, het leidt er ook toe dat mensen eerder bereid zijn om met de resultaten van een G1000 aan het werk te gaan. Niet alleen de wijze waarop thema's en voorstellen geselecteerd worden speelt daarbij een rol. De analyse bevestigt het discursieve karakter van deliberatie (Habermas, 1999): het gaat erom dat mensen zich gehoord voelen en bereid zijn naar de ander te luisteren. Dat neemt niet weg dat op basis van deze analyse slechts voorzichtige uitspraken gedaan kunnen worden over het deliberatieve succes van een G1000. Allereerst gaat het om (hoewel significante) relatief kleine verschillen in de toegekende scores – enkel het gemiddelde verschil voor de evaluatie van de selectiemethode springt er bovenuit. Daarnaast gaat het, zoals reeds benadrukt, om de subjectieve ervaringen van deelnemers, waarin allerlei andere (niet-deliberatieve) overwegingen kunnen meespelen dan de hier beoogde.

Echter, zoals beargumenteerd in paragraaf 2.3 is dit onderzoek niet bedoeld om de deliberatieve democratietheorie te falsifiëren of te bevestigen. Dit onderzoek fungeert meer als

het kritisch spiegelen van de praktijk aan het deliberatieve ideaal. Ondanks de beperkingen van dit onderzoek, biedt het zeker aanknopingspunten voor verdere ontwikkeling voor zowel de theoretische benadering van deliberatieve democratie, als de experimenten die ermee worden uitgevoerd. In de volgende paragraaf worden deze punten bediscussieerd.

5 | Discussie: de praktijk gespiegeld aan het ideaal

In deze laatste paragraaf staat de verhouding tussen de praktijk van de G1000 in Nederland en het ideaal van de deliberatieve democratietheorie centraal. Allereerst wordt aandacht besteed aan de vraag wat de bevindingen uit het voorgaande hoofdstuk zeggen over het deliberatieve karakter van een G1000. Daaruit volgt de vraag of een G1000 niet beter kan functioneren als *context of discovery* in plaats van een *context of justification*, gezien het versturende effect van aggregatietechnieken om tot besluiten te komen. Tot slot komt de vraag terug in hoeverre de G1000-beweging het ‘kritische karakter’ heeft waarmee het kan bijdragen aan democratische innovatie.

5.1 Het deliberatieve karakter van een G1000

Uit de resultaten, zoals besproken in de vorige paragraaf, blijkt dat er een positief verband is tussen de deliberatieve waarden en de mate waarin deelnemers de G1000 aan anderen aanbevelen, alsook dat er een positief verband is tussen de evaluatie van de deliberatieve waarden en de bereidheid van deelnemers om de uitkomsten van een G1000 verder te realiseren. Een grote meerderheid van deelnemers aan een G1000 voelt zich vrij om te zeggen wat ze willen zeggen. Ook hebben de meeste deelnemers het gevoel gehoord te worden en wordt de bijdrage van andere deelnemers overwegend als constructief ervaren. Enkel de evaluatie van de selectiemethode kan op meer kritiek rekenen (zie verder paragraaf 5.2) – maar juist aan dit element wordt in de deliberatieve democratietheorie steeds minder waarde gehecht. Voldoet een G1000 daarmee aan de ideale deliberatieve procedure (Cohen, 1997a)?

Het is lastig om op basis van de resultaten van dit onderzoek een eenduidig antwoord op die vraag te geven. Ten eerste betreft het hier namelijk enkel de subjectieve ervaringen van deelnemers. Zoals in paragraaf 3.3 reeds opgemerkt kent deze benadering een aantal beperkingen. Het is goed mogelijk dat bij de evaluatie van de genoemde elementen ook niet-deliberatieve overwegingen een rol spelen. Dat deelnemers zich vrij voelen hun mening te uiten en zich gehoord voelen kan voortkomen uit het feit dat alle deelnemers gelijk zijn bij een G1000, maar het kan evengoed een gevolg zijn van de homogeniteit van de deelnemers; door de beperkte diversiteit in leeftijd, opleidingsniveau en etniciteit is er waarschijnlijk ook een beperktere diversiteit aan opvattingen, waarmee deelnemers mogelijk meer vrijheid ervaren hun mening te uiten en zich eerder gehoord voelen. Eenzelfde soort argumentatie kan aangevoerd worden bij de mate waarin deelnemers van mening zijn dat hun gesprekspartners een

constructieve bijdrage aan de dialoog leveren. Wanneer er geen sprake is van diepgaande conflicten, is de kans dat deliberatie op een mislukking uitloopt kleiner (Mendelberg, 2002).

Dat neemt echter niet weg dat er – gegeven deze omstandigheden – een positieve significante correlatie is met de waarschijnlijkheid dat men deelname aan een G1000 zal aanbevelen. Bovendien heeft de mate waarin deze deliberatieve waarden gerealiseerd worden een positief effect op de bereidheid van deelnemers zich ook bij de uitvoer aan de resultaten van een G1000 te committeren. Bij toekomstige G1000'en gaat het er dan ook niet zozeer om op zoek te gaan naar andere manieren om de deliberatieve waarden tot uitdrukking te laten komen, maar zal het vooral een uitdaging vormen om een meer representatieve vertegenwoordiging van de gemeenschap bij elkaar te krijgen, zonder dat dit afbreuk doet aan de mate van vrijheid, gelijkheid en rationaliteit die de deelnemers ervaren. Want de voornaamste tekortkoming van de bestudeerde G1000'en is – vanuit het standpunt van de deliberatieve democratietheorie – de gebrekkige representativiteit, waardoor een van de randvoorwaarden van een deliberatieve democratie (Cohen, 1997a) niet wordt gerealiseerd.

5.2 Een G1000 als *context of justification* of als *context of discovery*?

Een van de opvallendste resultaten in dit onderzoek is de gemengde reactie op de selectiemethode bij een G1000, alsook de samenhang van dit aspect met de bereidheid om verder aan het werk te gaan met het realiseren van de tijdens een G1000 gemaakte plannen. Deze bevinding is van belang omdat bij de selectie van de voorstellen gebruik is gemaakt van aggregatietechnieken – wat vrijwel onvermijdelijk is gezien de schaalgrootte van een G1000. Door het gebruik van aggregatietechnieken staan deelnemers niet meer noodzakelijk achter de resultaten en beschouwen ze de uitkomsten dus niet als hun eigendom omdat deze niet of moeilijker te herleiden zijn tot het deliberatieve proces dat eraan voorafging. Daarmee staat de deliberatieve voorwaarde van 'vrijheid' op het spel: deelnemers zouden zich enkel op grond van het deliberatieve proces als eigenaar moeten kunnen beschouwen van de uitkomsten (cf. Cohen 1997a). Dan is het begrijpelijk dat de bereidheid zich verder voor de resultaten in te zetten afneemt. Zoals een deelnemer uit Groningen het verwoordt in een toelichting op de vraag waarom hij of zij zich niet heeft aangemeld voor de vervolgbijeenkomst: "Omdat ik voor mezelf geen rol zie in de gekozen onderwerpen en ik daar ook niet voor heb gekozen."

Critici zouden kunnen opmerken dat hierin het falen van deliberatieve democratie duidelijk wordt: zelfs na deelname aan een deliberatief proces zijn mensen enkel bereid zich voor hun eigen belangen of ideeën in te zetten. Wanneer een democratisch proces tot andere uitkomsten leidt, zien ze het niet als hun verantwoordelijkheid daar een bijdrage aan te leveren.

Deze redenering gaat echter voorbij aan het feit dat hier juist een niet-deliberatieve manier van selecteren leidt tot een verminderde bereidheid zich in te zetten voor de resultaten van een G1000. Een volledig deliberatief proces biedt juist een context waarin alle deelnemers zich kunnen begrijpen als ‘medewetgever’. De gebruikte selectiemethode werpt deelnemers echter weer terug op hun individuele overwegingen.

Tegelijkertijd moeten ook de voorstanders van deliberatie erkennen dat hier een gevoelig kritiekpunt met betrekking tot de haalbaarheid van deliberatieve democratie ligt. Met honderden burgers tot een consensus komen is onmogelijk gezien de beperking in tijd, zoals onder anderen Cohen (1997a), Gutmann en Thompson (2004) en Fishkin (2009) erkennen. Dat betekent dat er een afweging gemaakt zal moeten worden in ofwel de schaalgrootte, ofwel de wijze waarop besluiten worden genomen tijdens een deliberatief evenement als een G1000. Dat roept de vraag op of de schaalgrootte van een G1000 zich leent voor een *context of justification* (Habermas, 1996), waarbij het overleg tussen burgers gericht is op het *legitimeren* van besluiten omtrent de vraag welke politieke problemen al dan niet opgelost moeten worden (dus het legitimeren van de agenda) en de vraag welke oplossing gekozen wordt (dus het legitimeren van de uiteindelijke besluiten). Hiermee komt namelijk de nadruk te liggen op strikte procedures om uiteindelijk tot legitieme beslissingen te komen, wat mogelijk een te grote uitdaging is voor een burgertop die slechts één dag in beslag neemt.

Het alternatief is om een G1000 meer te laten fungeren als *context of discovery* (Habermas, 1996), waarbij het vooral gaat om het identificeren van problemen en het zoeken naar nieuwe invalshoeken om problemen te benaderen en op te lossen. Een G1000 kan dan dienen om signalen uit de samenleving bij elkaar te brengen en burgers met elkaar in gesprek te laten gaan over de problemen die ze binnen hun stad of dorp ervaren en waar mogelijke oplossingen liggen. Daarbij moet wel opgemerkt worden dat een *context of discovery* enkel een relevante rol kan spelen als er sprake is van een verbinding met een *context of justification*: de signalen moeten namelijk vanuit het publieke naar het politieke domein getransporteerd worden om daadwerkelijke veranderingen te kunnen laten plaatsvinden. In het geval van een G1000 houdt dat in dat de resultaten van een G1000 opgepakt moeten worden door de lokale politiek om daadwerkelijk uitgevoerd te kunnen worden – een link die er niet vanzelfsprekend is (zie Boogaard en Binnema (2015) en Binnema en Boogaard (2015) voor wat betreft de verhouding van respectievelijk de G1000 Amersfoort en de G1000 Uden met de geïnstitutionaliseerde politiek; zie verder: Button & Mattson, 1999; Abelson et al., 2003).

Burgers die een G1000 organiseren staan daarmee voor een keuze. Kiest men ervoor de G1000 te laten functioneren als een *context of discovery*, dan is het vooral van belang dat er

gezocht wordt naar een verbinding met de lokale politiek om er zeker van te zijn dat de uitkomsten van een G1000 van het publieke naar het politieke domein overgebracht worden (cf. Abelson et al. (2003) over de *buy-in* van de resultaten van deliberatie). Kiest men er echter voor een G1000 te laten functioneren als een *context of justification*, dan is de voornaamste uitdaging er enerzijds voor te zorgen dat de gehanteerde procedures en selectiemethoden het deliberatieve proces niet verstoren en anderzijds zorg te dragen voor de verdere realisatie van de geselecteerde ideeën en plannen. Het reikt te ver om voor beide alternatieven hier een heel scenario uit te werken. Bovendien zal hier ook in de praktijk verder mee geëxperimenteerd moeten worden. Voor nu volstaat de conclusie dat bij de organisatie van een G1000 een duidelijke keuze gemaakt moet worden aangaande het doel en de bijpassende strategie van een burgertop.

5.3 Het kritische karakter van de G1000-beweging

De grote verdienste van de G1000-beweging is dat er een steeds grotere groep burgers wordt gemobiliseerd die op een radicaal andere manier willen nadenken over en vormgeven aan democratie en burgerschap. Het Platform G1000.nu kan daarin een verbindende rol spelen en burgers bijeenbrengen die datzelfde ideaal delen. Daarmee is een basis gelegd om uitvoerig te experimenteren met deliberatieve democratie binnen uiteenlopende lokale gemeenschappen en onder verschillende omstandigheden, en tegelijkertijd een duurzame basis te leggen voor democratische vernieuwing. Niet alleen wordt tijdens een G1000 een poging ondernomen om van deliberatieve democratie een succes te maken, ook ontstaat in iedere gemeenschap waar een G1000 wordt georganiseerd een publiek debat over het functioneren van de lokale overheid, over de wensen en belangen van de inwoners van de gemeente en over het nut en de noodzaak van (nieuwe vormen van) burgerparticipatie. Daarmee functioneert een G1000 op meerdere niveaus als ‘school of deliberation’ (Cohen, 1997b) – een ruimte waar ‘geoefend’ kan worden met deliberatieve competenties.

Vanuit dat perspectief is de ‘wetgevende impact’ van een G1000 ook niet van essentieel belang. “Though [deliberation] might hope to influence legislative decision-making, it never frames discussion from a narrowly instrumental view of politics. It allows for the freedom of imagination to enter politics and appreciates the open-ended and educational functions of public talk” (Button & Mattson, 1999: 635). Button en Mattson betogen dat deliberatie niet enkel als een opzichzelfstaande gebeurtenis moet worden gezien, maar binnen het bredere geheel van de lokale politieke cultuur geplaatst moet worden. Een G1000 kan, los van de directe impact in de vorm van besluiten en plannen, ruimte bieden aan de verbeelding: een open gesprek over de

waarden en koers binnen een lokale gemeenschap, losgekoppeld van de politieke en bestuurlijke realiteit. Door ruimte te bieden aan die verbeelding, en door te functioneren als 'school of deliberation', kan een G1000 de kritische rol spelen waar Böker en Elstub (2015) voor pleiten. Dat de G1000 op verschillende plekken en onder verschillende omstandigheden opereert is daarbij van grote meerwaarde. Juist door het bundelen van deze ervaringen en het bijeenbrengen van burgers die zich willen inzetten voor deze vorm van democratie, heeft de G1000 de potentie een duurzame bijdrage te leveren aan democratische innovatie. Daarom is het van belang om deze beweging kritisch te blijven volgen vanuit de deliberatieve democratietheorie. Juist in voortdurende samenspraak kunnen theorie en praktijk elkaar blijven versterken en aanscherpen, waarbij het de uitdaging is dat de taal van de theoreticus en de taal van de empiricus (Neblo, 2005) niet verder uit elkaar groeien, maar juist samenkomen en elkaar aanvullen.

6 | Conclusie

De centrale vraag in dit onderzoek was hoe deelnemers een G1000 evalueren, en in hoeverre hun waardering voor deelname aan een G1000 samenhangt met de deliberatieve waarden die in de normatieve theorie van belang zijn. Uit de analyse van de surveydata blijkt dat deelnemers positief zijn over een G1000. De meeste deelnemers achten het zeer waarschijnlijk dat ze deelname aan een G1000 zullen aanbevelen. Daaruit kan afgeleid worden dat deelname aan een G1000 positief wordt geëvalueerd. Daarnaast geeft het merendeel van de deelnemers aan dat ze zich bij deelname aan een G1000 vrij voelden hun mening te uiten, dat ze zich gehoord voelden en dat hun gesprekspartners een constructieve bijdrage leverden aan de dialoog. Alleen de evaluatie van de selectiemethode laat een kritischer beeld zien: een significant deel van de deelnemers geeft aan hier gematigd of niet tevreden over te zijn. De voornaamste verklaring hiervoor is dat de procedures niet transparant waren en bovendien gevoelig voor manipulatie.

De analyse toont aan dat er een significante positieve correlatie is tussen de evaluatie van de deliberatieve waarden en de waarschijnlijkheid dat men deelname aan een G1000 aan anderen zal aanbevelen. Bovendien geven deelnemers die zich na afloop van een G1000 hebben aangemeld voor het vervolgproces een hogere score op al deze punten. Dit effect geldt het sterkst voor de evaluatie van de selectiemethode – juist een element in de G1000 dat het meest afwijkt van de deliberatieve waarden. Dat wijst erop dat deliberatie eraan bijdraagt dat deelnemers bereid zijn zelf met de resultaten van een G1000 aan het werk te gaan, en deliberatie dus een positief effect kan hebben op de bereidheid van burgers zelf verantwoordelijkheid te dragen binnen hun lokale gemeenschap.

Zoals in paragraaf 5.1 besproken kan op basis van deze resultaten niet onomstotelijk beweerd worden dat het succes van een G1000 uitsluitend voortkomt uit de deliberatieve waarden. Er kunnen ook andere, niet-deliberatieve overwegingen meespelen in een positieve evaluatie van een G1000. Bovendien is de ondervraagde groep deelnemers relatief klein en is voorts geen direct vergelijkbare data beschikbaar van mensen die niet aan een G1000 deelnamen. Dat vraagt om voorzichtigheid bij het interpreteren van de resultaten. Tegelijkertijd wijzen de significante verbanden met de deliberatieve waarden, alsook de bereidheid om met de resultaten aan het werk te gaan, erop dat het deliberatieve democratiemodel een belangrijke rol speelt in het succes van een G1000, zowel als het gaat om de positieve ervaringen van deelnemers, als de potentiële impact van een G1000. Bij toekomstige G1000'en is het de uitdaging om ook met een representatieve afspiegeling van de lokale gemeenschap eenzelfde

waardering te realiseren. Reden temeer om ook in de toekomst onderzoek te blijven doen naar de ervaringen van deelnemers aan een G1000, om zo ook meer inzicht te krijgen in de factoren en omstandigheden die effect hebben op de ervaringen van deelnemers en hun bereidheid om zelf een rol in te nemen in het vervolgproces van een G1000.

De bevindingen met betrekking tot de evaluatie van de selectiemethode pleiten er daarnaast voor dat bij de organisatie van een G1000 (of andere deliberatieve experimenten) een eenduidige keuze wordt gemaakt in het doel en de daarbij passende strategie – fungeert een G1000 als *context of justification* met de daarbij behorende procedurele eisen, waarbij deelnemers in de eerste plaats zelf verantwoordelijk zijn voor de opvolging, of eerder als een *context of discovery* met als uitdaging de uitkomsten van een G1000 te integreren in het politieke domein. De huidige ambiguïteit tussen deze twee verschillende strategieën kan tot gevolg hebben dat er uiteindelijk weinig tot niets gebeurt met de uitkomsten van een G1000, met als mogelijke consequentie dat een G1000 burgerschap niet bevordert, maar deelnemers juist sceptischer worden over politiek en democratische participatie.

Met voorgaande nuances in het achterhoofd kan evenwel gesteld worden dat in de G1000-beweging een vruchtbare voedingsbodem ligt voor het verder experimenteren met en nadenken over deliberatieve democratie. Door onder één vlag samen te werken en na te denken over de verdere ontwikkeling van een bepaald democratisch ideaal, is de G1000-beweging in staat op een duurzame manier te werken aan democratische innovatie. Een G1000 kan op lokaal niveau het gesprek over burgerschap en democratische participatie versterken, en op verschillende manieren fungeren als ‘school of deliberation’. Een blijvende betrokkenheid vanuit de wetenschap vanuit zowel theoretisch als empirisch perspectief is daarbij uiterst waardevol. In die wisselwerking kan verder gewerkt worden aan het verwezenlijken van een democratisch ideaal, met oog voor de complexe sociale realiteit, maar eveneens met een zorgvuldige en kritische omgang met de normatieve basis van dit ideaal.

Bibliografie

- Abelson, J., Forest, P.-G., Eyles, J., Smith, P., Martin, E. & Gauvin, F.-P. (2003). Deliberations about deliberative methods: issues in the design and evaluation of public participation processes. *Social Science & Medicine*, 57, 239–251.
- Binnema, H. & Boogaard, G. (2015). De G1000 Uden. Innovatie in de verhouding tussen burger en overheid? *G1000 working paper*. Laatst geraadpleegd op 27 juli 2016, via <http://g1000.nu/wp-content/uploads/2015/05/G1000-working-paper-6-BinnemaBoogaard.pdf>
- Bohman, J. (1998). Survey Article: The Coming of Age of Deliberative Democracy. *The Journal of Political Philosophy*, 6(4), 400-425.
- Bohman, J. & Rehg, W. (2014). Jürgen Habermas. In Edward N. Zalta (Red.) *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2014 Edition), <http://plato.stanford.edu/archives/fall2014/entries/habermas/> (laatst geraadpleegd op 27 oktober 2014).
- Bohman, J. & Rehg, W. (Red.). (1997). *Deliberative Democracy: Essays on Reason and Politics*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Böker, M. & Elstub, S. (2015). The Possibility of Critical Minipublics: Realpolitik and Normative Cycles in Democratic Theory. *Representation*, 51(1), 125-144.
- Boogaard, G. & Binnema, H. (2015). De G1000 in Amersfoort. Reconstructie en analyse vanuit politiek-institutioneel perspectief. *G1000 working paper*. Laatst geraadpleegd op 27 juli 2016, via <http://g1000.nu/wp-content/uploads/2015/05/De-G1000-in-Amersfoort-Boogaard-Binnema.pdf>
- Button, M. & Mattson, K. (1999). Deliberative Democracy in Practice: Challenges and Prospects for Civic Deliberation. *Polity*, 31(4), 609-637.
- Caluwaerts, D. & Reuchamps, M. (2014). Strengthening democracy through bottom-up deliberation: An assessment of the internal legitimacy of the G1000 project. *Acta Politica* (online publicatie), doi: 10.1057/ap.2014.2.
- Cappella, J. N., Price, V. & Nir, L. (2002). Argument Repertoire as a Reliable and Valid Measure of Opinion Quality: Electronic Dialogue During Campaign 2000. *Political Communication*, 19, 73-93.
- Carpini, M. X. D., Cook, F. L. & Jacobs, L. R. (2004). Public Deliberation, Discursive Participation and Citizen Engagement: A Review of the Empirical Literature. *Annual Review of Political Sciences*, 7, 315-344.
- Cohen, J. (1997a). Deliberation and democratic Legitimacy. In J. Bohman & W. Rehg (Red.), *Deliberative Democracy: Essays on Reason and Politics* (pp. 67-92). Cambridge, MA: MIT Press.
- . (1997b). Procedure and Substance in Deliberative Democracy. In J. Bohman & W. Rehg (Red.), *Deliberative Democracy: Essays on Reason and Politics* (pp. 407-437). Cambridge, MA: MIT Press.
- Christiano, T. (1997). The Significance of Public Deliberation. In J. Bohman & W. Rehg (Red.), *Deliberative Democracy: Essays on Reason and Politics* (pp. 243-277). Cambridge, MA: MIT Press.

- Christman, J. (2002). *Social and Political Philosophy: A Contemporary Introduction*. Londen: Routledge.
- Dekker, P. & Ridder, J. den. (2015). *Continu Onderzoek Burgerperspectieven 2015-1*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen. (9 februari 2016). Gezamenlijk ledental Nederlandse politieke partijen naar dieptepunt. Laatst geraadpleegd op 7 mei 2016, via http://pub.dnpp.eldoc.uu.nl/FILES/root/DNPPpersberichten/pers_lt2015.pdf
- Elstub, S. (2010). The Third Generation of Deliberative Democracy. *Political Studies Review*, 8, 291-307.
- Ercan, S. A. & Dryzek, J. S. (2015). The reach of deliberative democracy. *Policy Studies*, 36(3), 241-248.
- Fishkin, J. S. (2009). *When the People Speak: Deliberative Democracy & Public Consultation*. Oxford: Oxford U.P.
- Fishkin, J. S. & Luskin, R. C. (2005). Experimenting with a Democratic Ideal: Deliberative Polling and Public Opinion. *Acta Politica*, 40, 284-298.
- G1000. (2012). *G1000 Eindrapport: Democratische Innovatie in de Praktijk*. Brussel: G1000. Online te raadplegen via http://www.g1000.org/documents/G1000_NL_Website.pdf (laatst geraadpleegd op 26 oktober 2014).
- G1000. (Zonder jaar a). G1000, wat is dat? Laatst geraadpleegd op 9 mei 2016 via <http://g1000nu.ning.com/g1000-wat-is-dat>
- G1000. (Zonder jaar b). Over G1000. Laatst geraadpleegd op 9 mei 2016 via <http://g1000.nu/over-g1000/>
- Gutmann, A. & Thomson, D. F. (2004). *Why Deliberative Democracy?* Princeton: Princeton University Press.
- Habermas, J. (1974). The Public Sphere: An Encyclopedia Article. *New German Critique*, 3, 49-55.
- . (1996). *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*. Vertaald door William Rehg. Cambridge: Polity Press.
- . (1998). Some Further Clarifications of the Concept of Communicative Rationality. In J. Habermas (M. Cooke, red.), *On the Pragmatics of Communication*, 307-342. Cambridge, MA: MIT Press.
- . (1999). On the Internal Relation between the Rule of Law and Democracy. In Ciaran Cronin & Pablo De Greiff (Red.), *The Inclusion of the Other: Studies in Political Theory* (pp. 253-264). Cambridge: Polity Press, 1999.
- Jeuken, Y. & Cosijn, B. (11 juni 2014). Laat burgers heft in handen nemen. *Het Parool*.
- Karjalainen, M. & Rapeli, L. (2014). Who will not deliberate? Attrition in a multi-stage citizen deliberation experiment. *Quality & Quantaty*, 49, 407-422.
- Mansbridge, J. et al. (2010). The Place of Self-Interest and the Role of Power in Deliberative Democracy. *The Journal of Political Philosophy*, 18(1), 64-100.
- Mendelberg, T. (2002). The Deliberative Citizen: Theory and Some Evidence." *Political Decision Making, Deliberation and Participation*, 6, 151-193.
- Michels, A. & Binnema, H. (2015a). De G1000 in Groningen en de burgertop in Amsterdam vergeleken met andere G1000en. *G1000 working paper*. Laatst geraadpleegd op 27 juli

- 2016, via <http://g1000.nu/wp-content/uploads/2015/05/Working-paper-Groningen-en-Amsterdam-democratische-waarden-Michels-Binnema.pdf>
- . (2015b). De G1000en in Amersfoort, Uden en Kruiskamp en de realisatie van democratische waarden. *G1000 working paper*. Laatst geraadpleegd op 27 juli 2016, via <http://g1000.nu/wp-content/uploads/2015/05/Working-paper-democratische-kwaliteit-Michels-en-Binnema-april-2015.pdf>
- Mutz, D. C. (2008). Is Deliberative Democracy a Falsifiable Theory? *Annual Review of Political Science*, 11, 521-538.
- Moerkamp, J. (24 november 2014). Platform G1000.nu wil democratie versterken. *Binnenlands Bestuur*. Laatst geraadpleegd op 28 november 2015, via <http://www.binnenlandsbestuur.nl/bestuur-en-organisatie/nieuws/platform-g1000-nu-wil-democratie-versterken.9453199.lynkx>
- Nationaal Programma Rotterdam Zuid. (2013). *'Duizend op Zuid'. Verslag van de gesprekken met bewoners tijdens de eerste burgertop van het Nationaal Programma Rotterdam Zuid*.
- Neblo, M. (2005). Thinking through Democracy: Between the Theory and Practice of Deliberative Politics. *Acta Politica*, 40(2), 169-181.
- Parkinson, J. (2004). Why Deliberate? The Encounter Between Deliberation and New Public Managers. *Public Administration*, 82(2), 377–395.
- Pateman, C. (2012). Participatory Democracy Revisited. *Perspectives on Politics*, 10(1), 7-19.
- Ridder, J. den, Dekker, P. & Houwelingen, P. van. (2016). *Continu Onderzoek Burgerperspectieven 2016-1*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Ryfe, D. M. (2002). The Practice of Deliberative Democracy: A Study of 16 Deliberative Organizations. *Political Communication*, 19, 359–377.
- . (2005). Does Deliberative Democracy Work? *Annual Review of Political Science*, 8, 49-71.
- Sanders, L. M. (1997). Against Deliberation. *Political Theory*, 25, 347-376.
- Smets, P. & Vlind, M. (2015). Een G1000 gun je iedereen. Participatiebevordering in Kruiskamp, Amersfoort. *G1000 working paper*. Laatst geraadpleegd op 27 juli 2016, via <http://g1000.nu/wp-content/uploads/2015/05/Een-G1000-gun-je-iedereen-Participatiebevordering-in-Kruiskamp-Amersfoort-FINAL.pdf>
- Steenbergen, M. R., Bächtiger, A., Spörndli, M. & Steiner, J. (2003). Measuring Political Deliberation: A Discourse Quality Index. *Comparative European Politics*, 1, 21-48.
- Steiner, J. (2008). Concept Stretching: The Case of Deliberation. *European Political Science*, 7, 186-190.
- Thomson, D. F. (2008). Deliberative Democratic Theory and Empirical Political Science. *Annual Review of Political Science*, 11, 497-520.
- We the Citizens. (2011). *We the Citizens, speak up for Ireland. Participatory democracy in action - a pilot*.

Verantwoording datagebruik

De in dit onderzoek gebruikte data is verzameld door SAMR (voorheen MarketResponse Nederland BV), in opdracht van de Stichting G1000. Het verzamelen van deze data werd mogelijk gemaakt door een subsidie van het Ministerie van Binnenlandse Zaken. Ten behoeve van de analyses zijn de datasets samengevoegd en bewerkt door de auteur van dit onderzoek.

Onderstaande datasets zijn daarvoor gebruikt (deze zijn niet publiek toegankelijk):

- 19490 Amersfoort 1-meting (28 januari 2015)
- 19899 Uden 0-meting (28 januari 2015)
- 19899 Uden 1-meting (28 januari 2015)
- 20366 Groningen 0-meting (12 juni 2015)
- 20366 Groningen 1-meting (3 juli 2015)
- 20367 Burgertop Amsterdam 0-meting (12 juni 2015)
- 20367 Burgertop Amsterdam 1-meting (3 augustus 2015)